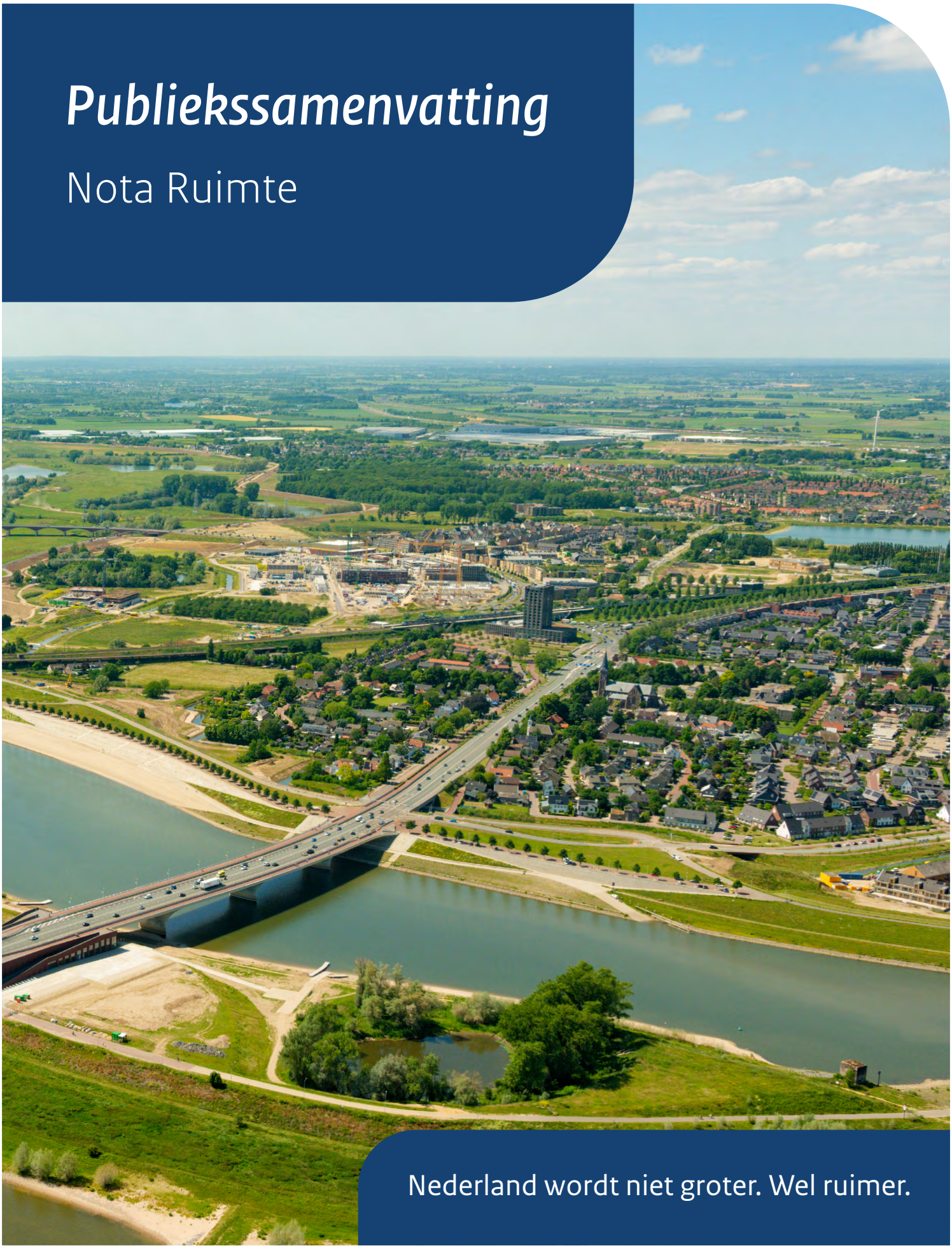
Rijksoverheid

Publiekssamenvatting

Nota Ruimte

Nederland wordt niet groter. Wel ruimer.

Colofon

De Publiekssamenvatting is een uitgave van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Redactie, eindredactie en coördinatie
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Tekst en kaarten
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Ministerie van Defensie
Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
Ministerie van Financiën
Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport

Cartografie
PosadMaxwan, Bright, Defacto Urbanism, FABRICations, Felixx, Generation.Energy

Vormgeving
Publiquest/VormVijf

Fotografie
Cover: Nijmegen (Gelderland), Aerophoto-Schiphol

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties
www.ruimtelijkeordening.nl
Turfmarkt 147
2511 DP Den Haag
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

november 2026

Inhoud

Nota Ruimte: de nieuwe nationale omgevingsvisie 5

Visie 2050: Nederland wordt niet groter. Wel ruimer – we kiezen, combineren en creëren 8

- Aan de slag met de Nota Ruimte als kompas 8
- Vier integrale thema's naar 2050 9
- Belangrijke keuzes per thema voor nu, straks en later 10

Water en Bodem 10

Landbouw en Natuur 12

Economie en Energie 14

Wonen, Werken en Bereikbaarheid 17

- Gezonde, schone en veilige leefomgeving 20
- Cultureel erfgoed en landschap 21
- Nota Ruimte: bindende visie op onze leefomgeving 21

Bijlage Keuzes behorende bij de vier integrale thema's in de Nota Ruimte 23

Overzicht integrale keuzes Water en bodem 23

Overzicht integrale keuzes Landbouw en natuur 26

Overzicht integrale keuzes Economie en Energie 29

Overzicht integrale keuzes Wonen, werken en bereikbaarheid 35

Nota Ruimte: de nieuwe nationale omgevingsvisie

De Nota Ruimte is de Nationale Omgevingsvisie en daarmee ons kompas voor de toekomstige inrichting van Nederland. Het Rijk geeft hiermee sturing aan de inrichting van ons land, van Groningen tot Zeeland, van onze (grote) steden tot het landelijk gebied en van de Noordzee tot het IJsselmeer. Regie op de inrichting van Nederland is nodig omdat de ruimte in ons dichtbevolkte land schaars is en de opgaven waar we voor staan groot zijn. We willen dat ons land een prettig land blijft om te wonen, werken en ondernemen – voor huidige en toekomstige generaties. Daarom pakken we de grote vraagstukken voor woningbouw, bereikbaarheid, energie, defensie, economie, landbouw, gezonde leefomgeving, natuur, water en bodem in samenhang aan. Zo hebben nieuwe woningen energie en water nodig, en moeten deze, net als onze bedrijven en industrie, goed bereikbaar zijn. We zullen in alle sectoren meer rekening moeten houden met extremer weer en met veranderende bodemcondities – zoals bodemdaling. En we zullen zoveel mogelijk opgaven slim moeten combineren, zodat we onze ruimte optimaal benutten.

Er moeten dus samenhangende keuzes worden gemaakt. Keuzes die we bovendien niet willen afwentelen op de volgende generatie of van het ene naar het andere gebied. Daarbij geldt dat niet alles overal kan. Gelukkig bieden combinaties van functies ook kansen, bijvoorbeeld natuur met een defensieterrein of waterberging met recreatie. Door als Rijk de regie te nemen en integraal de nationale keuzes te maken, zorgen we ervoor dat deze kansen optimaal worden benut. We hebben als Rijk de verantwoordelijkheid om te zorgen dat Nederland een prettig land blijft. Een land waar we ons thuis voelen, en dat we met trots kunnen overdragen aan onze kinderen en hun kinderen.

Visiekaart 2050

De Visiekaart 2050 uit de Nota Ruimte toont een integraal ontwikkelbeeld van Nederland. Als stip op de horizon brengt de kaart op hoofdlijnen de samenhang tussen scherpe nationale keuzes in beeld. Grote maatschappelijke opgaven zoals woningbouw, de energietransitie, landbouw, natuur en waterveiligheid worden hierin niet los van elkaar gezien, maar ruimtelijk met elkaar verbonden tot een samenhangend toekomstbeeld. Dat beeld is herkenbaar. Logisch, want het grootse deel van toekomstig Nederland bestaat al. Maar achter dit vertrouwde kaartbeeld gaan ingrijpende veranderingen in de leefomgeving schuil.

WATER EN BODEM

Ruimte voor hoofdwatersysteem en waterveiligheid
- Hoofdwatersysteem
- Beperkingen landaanwinning en bouwwerken IJsselmeergebied
- Zoekgebieden voor (piek)waterberging langs Noordzeekanaal/Amsterdam Rijnkanaal

Regionale systemen in balans
- Regionaal watersysteem
- Veranderende condities van het water- en bodemsysteem *(toenemende vernatting, bodemdaling, verzilting, verdroging, erosie, ondergrondverdichting, verzuring en/of uitspoelingsgevoeligheid en/of verslechterende bodemstructuur: (combinatie van) opgaven afhankelijk van onder andere landschapstype en ligging in het watersysteem)*
  - -Zeekleigronden
  - -Oeverwallen en komgronden
  - -Veenweidegebieden
  - -Keileemgronden
  - -Lössgronden
  - -Diepe droogmakerijen
  - -Rivierterrassen
  - -Zandgronden
  - -Hoogveengronden

LANDBOUW EN NATUUR

Robuust natuursysteem
- Huidige natuur duurzaam in stand houden en versterken:
- Natura 2000-gebieden en Natuurnetwerk Nederland

Indicatieve weergave van alle kwetsbare gebieden
- Natura 2000-gebieden
- Beken
- Grondwaterbeschermingsgebieden
- Veenweidegebieden

Kansen voor combinaties van natuurontwikkeling met:
- Maatregelen hoofdwatersysteem Grote wateren en kustzone
- Maatregelen hoofdwatersysteem Rivieren
- UNESCO werelderfgoedgebieden
- Cultuurlandschappen: Waardevolle cultuurlandschappen
- Nationale parken
- Groen in en om de stad

Clusteren van glastuinbouw

ECONOMIE EN ENERGIE

Regionale economische kenmerken
- Sleutelsectoren op basis van toegevoegde waarde
- Mainports (haven, luchthaven, brainport)
- Regionale economische assets (campussen, universiteiten, ziekenhuizen >2000 banen)
- 'Energie-intensieve bedrijven in Cluster 1 t/m 6'
- Datacenters (hyperscale)
- Multimodaal bedrijventerrein
- Bedrijventerrein met hoge milieubelasting en > 200 ha
- Bedrijventerreinen

Energie-intensieve haven- en industrieclusters van nationaal belang

(Inter)nationale goederencorridors
- Goederencorridors
- Zeehaven van nationaal belang
- Spoor-weg terminal met internationale functie

Energiesysteem: opwek, netwerk en opslag
- Hoogspanningsnetwerk: 220 kV/380 kV
- Aanlanding Wind op zee (gerealiseerde en potentiële locaties)
- Waterstofbackbone
- Aanwijsgebieden voor grootschalige elektrolyse
- Bestaande kerncentrale
- Onderzoekslocaties voor kerncentrale 1 en 2 in kader van projectprocedure

WONEN WERKEN EN BEREIKBAARHEID

Internationale netwerken en knooppunten
- (Inter-)nationale spoor- en wegcorridors
- Stedelijk netwerk Nederland: verbonden stedelijke regio's (weg en spoor)

Regionale verbinding en samenhang
- VISTA (Versterken, Initiëren, Stimuleren, Transformeren, Accomoderen)

Complete en prettige leefomgevingen op lokaal niveau

Woon-werkmilieus
- Metropolitaan tot luw woon-werkmilieu

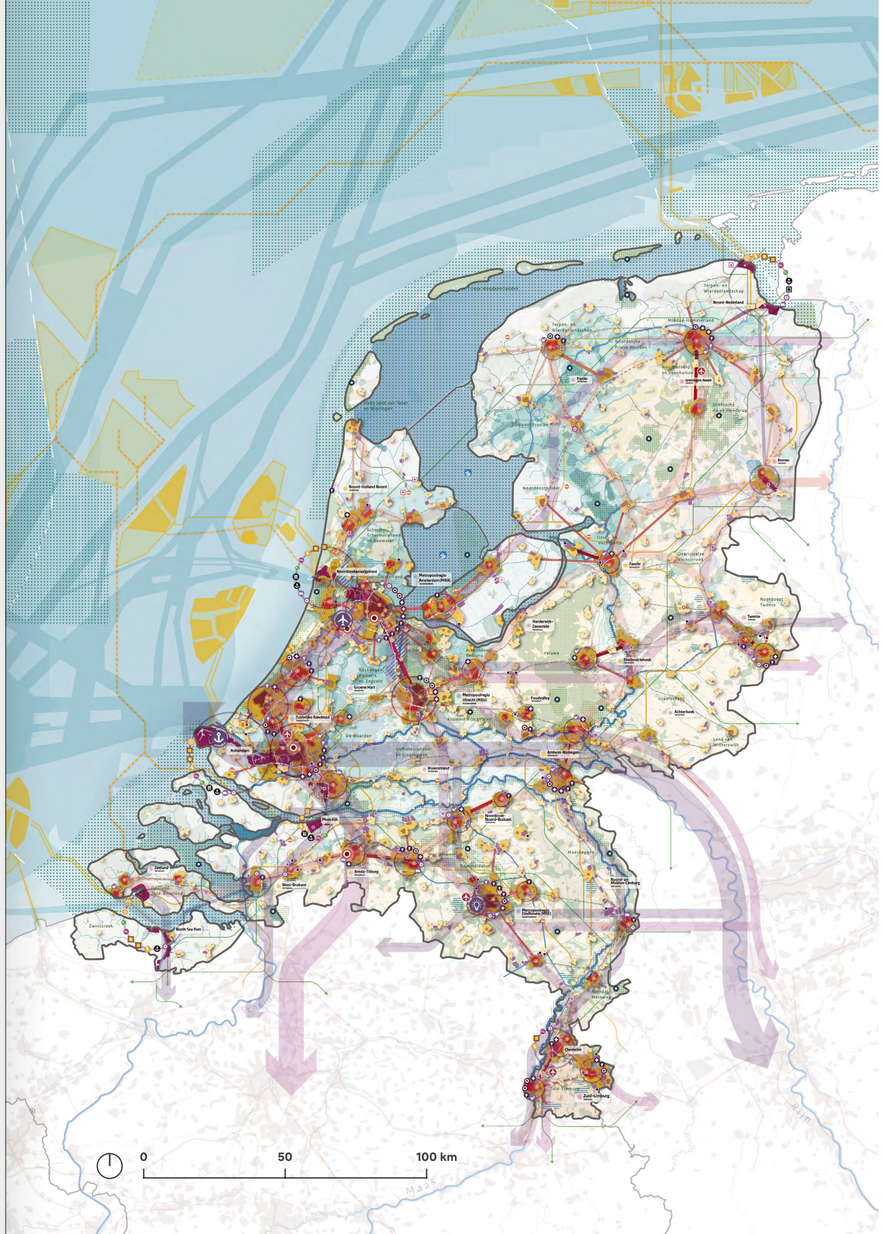
Infrastructuur en verbindingen
- HSL stations
- Intercity stations
- Regionale Luchthavens (bestaand en in ontwikkeling)
- Hoofdwegen
- Spoorwegen
- Nieuwe spoorverbindingen (tracé indicatief)

NOORDZEE

Windenergiegebieden
- Bestaand
- Aangewezen
- Zoekgebied

Gelijkstroomkabels op zee
- Bestaand
- Aangewezen

Beschermde natuurgebieden
- Natura-2000 op zee

De vier thema's op de Visiekaart 2050

Wonen, werken en bereikbaarheid

Dankzij goede verbindingen binnen Nederland en richting het buitenland versterken alle regio's elkaar straks en vullen ze elkaar aan. Binnen regio's vormen stedelijke knooppunten van weg en spoor plekken waar wonen, werken en publiekstrekkende voorzieningen zich concentreren. Zo benutten we bestaande infrastructuur en maken we het efficiënt uitbreiden ervan mogelijk.

Richting 2050 willen we meer balans brengen in de ontwikkeling van ons land door de kracht en mogelijkheden van de verschillende Nederlandse regio's zo goed mogelijk te benutten. Dat kan alleen als ze aantrekkelijk en herkenbaar blijven voor hun inwoners. Binnen die regio's streven we naar nabijheid van wonen, werken en voorzieningen en goede bereikbaarheid en kwaliteit van groen in en om de stad. Nieuwe ontwikkeling draagt waar mogelijk bij aan vergroten van de agglomeratiekracht en de leefkwaliteit. Elke regio heeft eigen kenmerken, opgaven, ambities en potenties, met de VISTA-strategie als kader werken Rijk en regio gezamenlijk aan de integrale lange termijnontwikkeling.

Economie en Energie

In de energie-intensieve industrieclusters van nationaal belang krijgen haven- en industriële functies en energiefuncties voorrang. We zetten in op het beschermen, benutten en verder ontwikkelen van de bestaande corridors van weg, spoor en waterwegen en van clusters waar productie en overslag plaatsvindt. We geven prioriteit aan de forse uitbreiding en verzwaring van de energie- infrastructuur omdat dit een belangrijke randvoorwaarde is voor andere ontwikkelingen.

Met de regio's willen we de regionale kansen voor economie en energie benutten. We vragen de regio's om regionale kansen en de gewenste ontwikkelrichting in beeld te brengen. En we doen als Rijk mee vanuit de vertaling van de 'nationale mozaïek' naar regio's, de samenhang tussen regio's, voldoende ruimte voor moeilijker in te passen economische activiteiten en het bijdragen aan de benodigde randvoorwaarden. In samenhang met de decentrale ontwikkeling van het energiesysteem. We zetten in op het toekomstbestendig maken, beschermen, beter benutten en strategisch uitbreiden van de bestaande ruimte voor bedrijventerreinen en zetten specifiek in op de kansen voor innovatieve en stedelijke milieus voor een versterking van kennisecosystemen.

Landbouw en Natuur

De Nederlandse land- en tuinbouw in Nederland zal een belangrijke rol spelen in de voedsel-voorziening, agrarisch natuurbeheer en het behoud van de cultuurlandschappen. We vinden het van belang om perspectief te bieden voor de toekomst, in goede balans met het natuurlijk systeem en de veranderende condities van het water- en bodem systeem. Specifiek in en rondom kwetsbare natuur- en watergebieden worden (agrarische) activiteiten en grondgebruik in lijn gebracht met het herstel van deze kwetsbare natuur- en watergebieden.

Een robuuste en veerkrachtige natuur is essentieel voor een gezonde en veilige leefomgeving, voedselproductie en drinkwatervoorziening. Via een ambitieuze en langjarige extra inzet kan onze natuur weer gezond worden en komen doelen binnen bereik. We beschermen en versterken bestaande natuur. We zetten in op natuurinclusiviteit: de integratie van natuur in de woon-, werk-, en leefomgeving. En we zorgen voor een robuust natuursysteem op de lange termijn door in te zetten combinaties van natuurontwikkeling met bijvoorbeeld maatregelen voor het hoofdwatersysteem en door natuurgebieden met elkaar te verbinden. Het gaat om het creëren van een natuursysteem dat tegen een stootje kan, zich aan kan passen aan klimaatverandering en een belangrijke rol vervult bij het

Water en Bodem

Ons systeem van duinen, dijken, grote rivieren, kanalen en de zoetwaterbuffers in het IJsselmeer, Markermeer en het Volkerak-Zoommeer vraagt om nationale keuzes, om de waterveiligheid te garanderen en voor de zoetwatervoorziening. Daartoe zullen we rond het hoofdwatersysteem voldoende ruimte reserveren voor versterking van waterkeringen, voor waterafvoer en voor piekwaterberging en zoetwaterbuffers.

Regionaal is het is essentieel dat de regionale water- en bodemcondities worden verbeterd en versterkt, zodat we beter rekening kunnen houden met perioden van wateroverlast en verzilting en veranderingen zoals een verminderde zoetwaterbeschikbaarheid. Vraag en aanbod van zoetwater wordt regionaal meer in balans gebracht door te besparen, vasthouden en bergen. We zetten in op een gezonde bodem die onder meer werkt als spons voor water, beter bestand is tegen hitte en verdroging, koolstof en stikstof vasthoudt, en bijdraagt aan de biodiversiteit en waterkwaliteit en de basis is van duurzame voedselproductie. Het verbeteren van de water- en bodemcondities is slechts een deel van de oplossingsrichting. Een ander deel gaat over het aanpassen aan de veranderende (toekomstige) condities, alle land- en watergebruikers worden gevraagd rekening te houden met perioden van extreme droogte, watertekorten, wateroverlast en verzilting en om zelf maatregelen te nemen om daar beter tegen bestand te zijn.

Visie 2050: Nederland wordt niet groter. Wel ruimer – we kiezen, combineren en creëren

De ruimtelijke opgaven waarvoor we richting 2050 staan zijn groot en veelvormig, terwijl de maatschappelijke en mondiale context snel verandert. Dat is een uitdaging, maar ook een kans om de kwaliteit van de leefomgeving een impuls te geven. Daarom stelt de Nota Ruimte dat we elke regio nodig hebben om alle opgaven aan te kunnen. Dat betekent: sterk houden wat sterk is en sterker maken wat sterk moet zijn. Zo bieden we perspectief aan elke regio en doen we recht aan de onderscheidende kracht en kenmerken van de verschillende delen van Nederland. Elke regio heeft een passende rol in het functioneren van ons land, en regio's kunnen elkaar versterken. Dat lukt alleen als we samen aan de slag gaan. Zo zorgen we voor een rechtvaardige verdeling van de schaarse ruimte met een balans tussen lusten en lasten.

Aan de slag met de Nota Ruimte als kompas

Ondanks de grote opgaven de komende dertig jaar zullen we de kaart van Nederland op hoofdlijnen niet ingrijpend hertekenen. Maar op ooghoogte zal blijken dat er in 2050 wel degelijk grote veranderingen hebben plaatsgevonden in de inrichting van de leefomgeving: de wijze waarop we met water en bodem omgaan, hoe landbouw en natuur het landschap vormen, plekken waar innovatieve bedrijvigheid bloeit, de inrichting van openbare ruimten en de manier waarop en plekken waar we huizen bouwen. Nederland zal er anders uitzien en blijft tegelijk herkenbaar, mede door gebiedskenmerken centraal te stellen bij ruimtelijke ontwikkeling, en door de inpassing van ons cultureel erfgoed. Door de juiste en samenhangende keuzes te maken kunnen we verrommeling tegengaan en ruimtelijke kwaliteit toevoegen. Zodat Nederland ook in 2050 één van de krachtigste en meest dynamische delen van Europa blijft. Met aantrekkelijke regio's, dorpen en steden, die Nederlanders een plek bieden om te leven, te leren en te ondernemen. Een mooi Nederland. Een Nederland dat werkt.

Nederland wordt niet groter. Maar door bewust te kiezen, slim te combineren en met kwaliteit te creëren, wordt Nederland wel ruimer.

We kiezen

De ruimte in Nederland is schaars en de opgaven zijn groot. Daarom maken we keuzes: niet alles kan overal en niet alles kan op de manier die we gewend zijn. We willen de problemen niet doorschuiven naar toekomstige generaties of van het ene naar het andere deel van ons land. We maken keuzes voor 2050, met een doorkijk naar 2100. Dat geeft richting aan de grote opgaven, ook als de omstandigheden veranderen. Zo beschermen we bijvoorbeeld onze energie-intensieve industrieclusters op de plekken waar deze nu zijn, maken we ruimte voor meer woningbouw en zorgen we voor een toekomstbestendige landbouw en natuur. Water en bodem sturend hanteren we daarbij als richtinggevend principe. Dat betekent bijvoorbeeld dat we meer ruimte geven aan de rivieren, dat landbouw zich aanpast aan veranderende condities van het water- en bodemsysteem en dat we niet meer bouwen in uiterwaarden.

We combineren

We gebruiken de ruimte in Nederland slimmer door functies en opgaven te combineren. Zo kunnen we groeien met behoud van onze leefomgevingskwaliteit en is er minder ruimte nodig. Denk aan het combineren van wonen en werken, van natuur met landbouw of met defensie, en van economie en energie. Dat vraagt om creatieve oplossingen en om het optimaal inrichten van onze ruimte, zoals het plannen van meer woningen waar de bereikbaarheid op orde is, en het clusteren van bedrijven met een hoge milieucategorie op plekken waar deze bedrijven al zitten.

We creëren

De komende decennia zal er heel veel bij komen in Nederland en dat creëren we met kwaliteit. We hebben daarbij bijvoorbeeld oog voor ruimte voor groen en voorzieningen en een fijne leefomgeving. We benutten de sterke punten van iedere regio en versterken die waar nodig. Daarbij staan de bestaande kwaliteiten en kenmerken van een gebied centraal. Denk aan groenblauwe dooradering die de kenmerken van een landschap versterkt, passend bij de cultuurhistorische kwaliteit van een landschap. Zo creëren we de kwaliteit van morgen.

Vier integrale thema's naar 2050

De schaarste aan ruimte en het feit dat oplossingen steeds meer vragen om combinaties en robuuste keuzes, dwingen ons om dwarsverbanden te leggen tussen opgaven. Om verder te kijken dan het lokale of regionale, naar het nationale en internationale schaalniveau. Om keuzes voor de korte termijn te verbinden met richtingen voor de lange termijn. In de Nota Ruimte brengen we daarom in vier integrale thema's de sterkst op elkaar betrokken sectorale onderwerpen met elkaar in verbinding en maken we voor heel Nederland de nationale keuzes in samenhang: **Water en bodem**, **Landbouw en natuur**, **Economie en energie** en **Wonen, werken en bereikbaarheid**. De vier thema's kennen een eigen logica, maar hangen ook nauw met elkaar samen, zodat ze gecombineerd richting geven aan de ontwikkeling van ons land.

Belangrijke keuzes per thema voor nu, straks en later

Water en Bodem

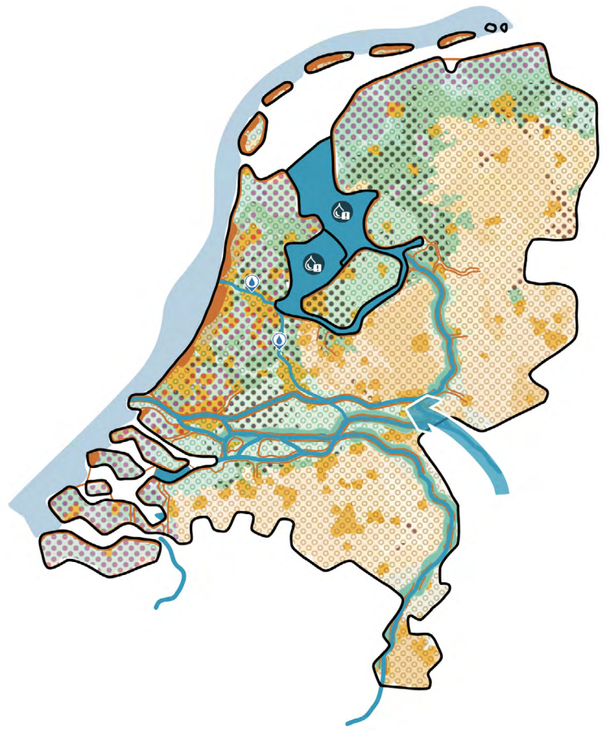
Nederland blijft op de lange termijn veilig bewoonbaar. Onze eeuwenlange traditie van technisch hoogstaand waterbeheer staat daarvoor garant, ook bij een versnelde zeespiegelstijging. Maar tegelijkertijd zal achter de dijken en duinen de inrichting van ons land veranderen. We moeten rekening houden met extremer weer, een stijgende zeespiegel, een dalende bodem, een onregelmatiger rivierafvoer en daardoor meer verzilting en watertekorten. Dat heeft gevolgen voor hoe we de ruimte inrichten en gebruiken: van de achtertuin, de straat en het landschap tot hoe we zoetwater verdelen via de grote rivieren en het IJsselmeer en het Markermeer. Veranderingen in ons water- en bodemsysteem staan dus niet op zichzelf.

We hanteren water en bodem sturend als richtinggevend principe in de Nota Ruimte. Dit krijgt voor een groot deel vorm in de directe leefomgeving. Daardoor kunnen we de extra investeringen in de toekomst zo klein mogelijk houden. Ons watergebruik en landgebruik zal zich in de toekomst nadrukkelijker gaan verhouden tot nieuwe omstandigheden. Dat betekent bijvoorbeeld – onder veel meer – dat er in de openbare ruimte meer ruimte komt voor groen en wateropvang – denk hierbij aan het groener maken van versteende ruimte in de stad en het aanleggen van plekken waar water tijdelijk kan worden opgevangen. Op nationaal niveau maken we grote keuzes voor onze waterveiligheid en onze zoetwatervoorraad, waaronder het reserveren van ruimte langs de rivier, niet bouwen in de uiterwaarden en landbouw die zich – bijvoorbeeld met andere teelten – aanpast aan zoutere, drogere en nattere omstandigheden. Ook kiezen we ervoor om in principe niet te investeren in nieuwe externe aanvoer van water om zoetwater te brengen naar gebieden waar dat op termijn niet houdbaar is. Vitale functies zoals ziekenhuizen plaatsen we op plekken die minder kwetsbaar zijn voor overstroming of bodemdaling. Zo is ons land beter bestand tegen extremer weer.

Regionaal zien we een stapeling van water- en bodemopgaven, die in samenhang moeten worden opgepakt. Regio's zijn straks niet zonder meer verzekerd van de aanvoer van voldoende zoetwater via onze rivieren en meren. Daarom wordt in de regio de vraag naar en het aanbod van zoetwater meer in balans gebracht. Daarvoor zal water moeten worden bespaard, vastgehouden en geborgen . Dat gaat hand in hand met het verbeteren van de bodem door duurzaam bodembeheer, onder meer om de 'sponswerking' van de bodem te benutten en zo meer water vast te houden. De teruglopende beschikbaarheid van zoetwater betekent dat we selectief zullen zijn met plaats bieden aan grote nieuwe watervragers zoals industrie, kerncentrales of elektrolysers en deze alleen toestaan waar zij de druk op de zoetwaterbeschikbaarheid niet vergroten en waar op lange termijn zoetwaterbeschikbaarheid kan worden gegarandeerd. Meer droge of juist natte perioden hebben ook effecten op de ondergrond en het grondwater. De kwaliteit en beschikbaarheid van zoetwater uit de ondergrond vraagt om het voorkomen van vervuiling en de bescherming van gebieden waar grondwater onttrokken wordt en de aanvullende ontwikkeling van nieuwe drinkwaterbronnen. Door de ondergrond ruimtelijk te ordenen, kan deze duurzaam benut worden voor activiteiten zoals geothermie en beschermen we tegelijkertijd drinkwaterbronnen, grondwatervoorraden en grondwaterkwaliteit.

Zie bijlage voor alle keuzes.

Op de Themakaart Water en bodem laten we zien wat er nodig is om ons land bewoonbaar te houden. We brengen in kaart hoe we richting 2050 willen bouwen aan (1) een toekomstbestendig hoofdwatersysteem (2) het in balans brengen van de regionale systemen en (3) een klimaatadaptieve inrichting van het systeem in heel Nederland (op lokaal schaalniveau). De kaart toont bijvoorbeeld waar ruimte voor waterveiligheid nodig is en wat de belangrijke bufferingsgebieden voor zoetwater zijn: het IJsselmeer, Markermeer en Volkerak-Zoommeer.

Water en bodem
Integrale themakaart

Ruimte voor waterveiligheid
- Ruimte rond de primaire keringen voor dijkversterkingen
- Kustfundament: kustuitbreiding wordt vooralsnog niet toegestaan
- Zoekgebieden voor piekwaterberging bij Amsterdam-Rijnkanaal en Noodzeekanaal

Ruimte voor het hoofdwatersysteem
- Belangrijke afvoerroutes Amsterdam-Rijnkanaal en Noordzeekanaal
- Binnen- en buitendijks ruimte zoeken voor rivierverruiming en dijkversterking
- Beperking landaanwinning en bouwwerken IJsselmeergebied
- Vraag en aanbod binnen het hoofdwatersysteem

Vraag en aanbod binnen het hoofdwatersysteem
- Zoetwaterbuffers IJsselmeer/Markermeer en Volkerak-Zoommeer
- Gebieden met geen of beperkte aanvoer van zoetwater vanuit het hoofdwatersysteem

Regionale systemen in balans

Landschapstypen
- Hogere (zand)gronden
- Rivierklei
- Zeeklei
- Veenbodems
- Duinlandschap

Verbeteren van en aanpassen aan veranderende condities (water)
- Droger
- Natter
- Zouter
- Bodemdaling

Klimaatadaptieve inrichting
- Klimaatadaptief ontwikkelen in dichtbebouwde stedelijke gebieden.

Landbouw en Natuur

De Nederlandse landbouw staat wereldwijd bekend als een technologisch innovatieve en hoogproductieve sector. Een sector die onmisbaar is voor voedselvoorziening, de leefbaarheid van het landelijk gebied en de instandhouding van onze waardevolle cultuurlandschappen. Vanwege het grote belang van voedselproductie en de diverse andere waarden die landbouwgrond biedt, gaan we zorgvuldig om met eventuele functiewijziging van landbouwgrond naar andere functies. Akkerbouw, veeteelt en visserij zijn afhankelijk van een goede biodiversiteit, schoon water en vruchtbare bodems. De landbouw zal zich daarom moeten aanpassen aan de veranderende condities van het water- en bodemsysteem. Dat kan door technische innovaties, duurzaam landgebruik en door nieuwe verdienmodellen voor agrariërs te ontwikkelen.

Elke regio heeft haar eigen kenmerkende landbouw en natuur. Daarom zal per gebied 'op maat' werk worden gemaakt van toekomstbestendige landbouw en natuur, waarbij ook de diversiteit en herkenbaarheid van de landschappen worden bewaakt en versterkt. Immers: lokale omstandigheden – zoals bodemsoorten, watercondities en ecologie – zijn overal anders. Inzet is om de waardevolle cultuurlandschappen overal in ons land door te kunnen geven aan de volgende generaties. Natuur floreert als zij met de lokale omstandigheden mee kan ontwikkelen. Verzilting in zeekleipolders is bijvoorbeeld niet alleen een bedreiging maar kan ook mogelijkheden bieden voor nieuwe teelten, zoals vezelgewassen en zouttolerante gewassen.

Er zijn kwetsbare gebieden waar urgente opgaven voor grond- en oppervlaktewaterkwaliteit, klimaat en stikstof samenkomen. Dit zijn de gebieden rond de stikstofgevoelige Natura 2000-gebieden, een selectie van beekdalen en grondwaterbeschermingsgebieden en veenweidegebieden. Het Rijk ondersteunt, samen met de provincies, de gevraagde beweging in deze kwetsbare gebieden voor verschillende ontwikkelrichtingen. Zoals extensiveren, innoveren, omschakelen, verplaatsen of stoppen.

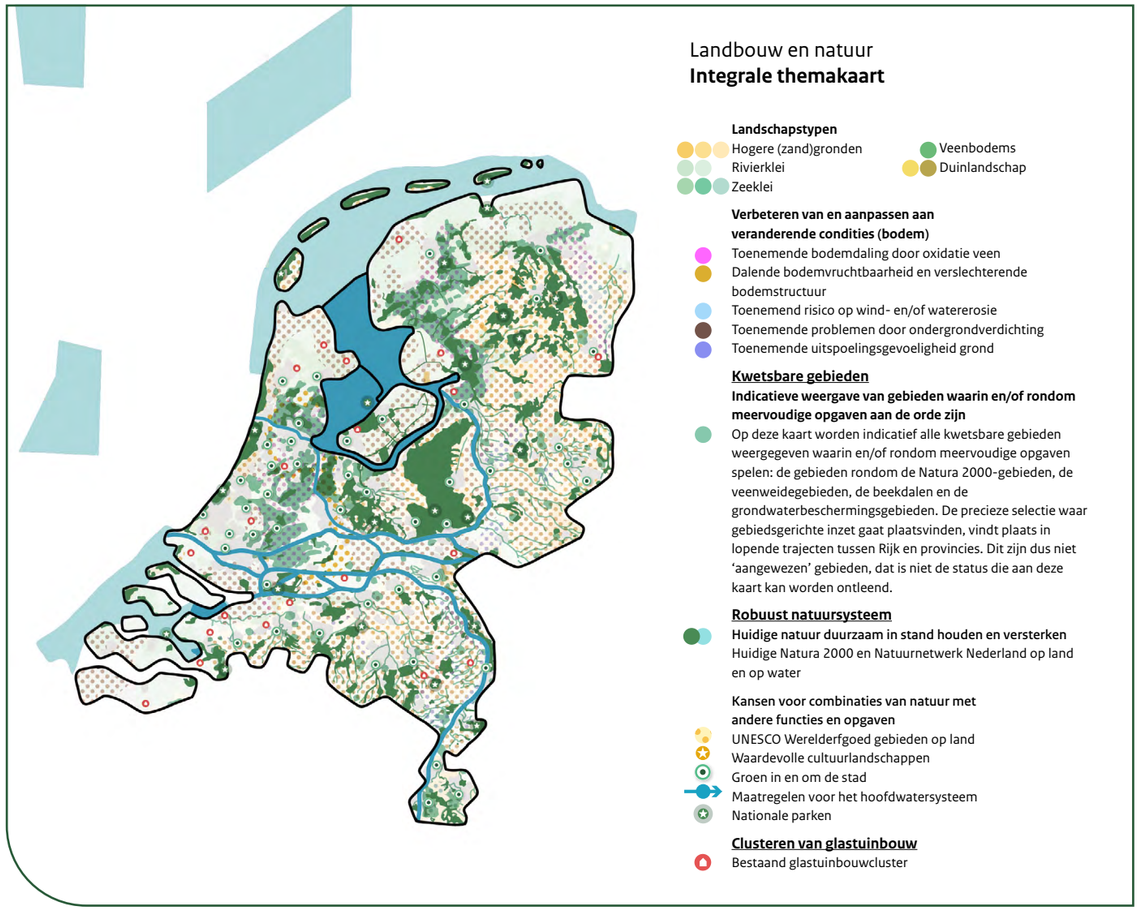
Het Rijk zet in op een zonering rond een aantal met de provincies te selecteren Natura 2000-gebieden die zich richt op meerdere landbouwgerelateerde drukfactoren, waarmee de natuur de kans krijgt zich te herstellen. Dat geldt ook voor beekdalen met een nutriëntenopgave vanuit de landbouw: in al deze zones en gebieden zullen agrarische ondernemers naar een volwaardige extensieve vorm van landbouw moeten bewegen, waarmee agrarische activiteiten en grondgebruik in lijn worden gebracht met de instandhouding en het herstel van het Natura 2000-gebied. In kwetsbare watergebieden is de aanpak van de waterkwaliteit leidend, daarom worden regels vastgesteld die bijdragen aan de verbetering van grond- en oppervlaktewaterkwaliteit.

Om de Europese water-, natuur- en klimaatdoelstellingen te realiseren en om negatieve effecten van en afwenteling door bodemdaling tegen te gaan, dient het laagveenlandschap zoveel mogelijk te worden behouden. In de veenweidegebieden wordt daarom gebiedsgericht toebewogen naar een hoger waterpeil met een grondwaterstand van 20 tot 40 centimeter onder het maaiveld. Het opzetten van de waterpeilen vraagt om andere afwegingen in peilbesluiten en om het ontwikkelen van landgebruik dat past bij wat nodig is voor het realiseren van de opgaven in het gebied. Rijk, provincies en waterschappen wegen samen de verschillende belangen af.

Een robuuste, veerkrachtige natuur en biodiversiteit zijn essentieel voor onze gezondheid, voor onze drinkwatervoorziening, voor een landschap met hoge belevingswaarde en voor de productie van gezond en gevarieerd voedsel. Ook helpt een gezonde natuur om ons land weerbaar te maken tegen de effecten van klimaatverandering zoals droogte, overstromingen en hittestress. Gezien de toestand van onze natuur zijn er steeds minder dier- en plantsoorten en zijn het water en de bodem gedeeltelijk vervuild. Kortom: het huidige natuursysteem is kwetsbaar. Er zijn ingrepen nodig om de bestaande natuur te beschermen en te versterken en om naar een natuurinclusieve samenleving toe te bewegen.

We gaan daarom doelgericht aan de slag met natuurherstel en -beheer in zowel Natura 2000-gebieden als gebieden die onderdeel uitmaken van het NNN (Natuurnetwerk Nederland) en natuurgebieden hierbuiten. Daarnaast realiseren we extra bos in lijn met de landelijke Bossenstrategie, passend bij de kenmerken van het gebied en voorkomen we achteruitgang van het totaal areaal bos en landschapselementen.

De Themakaart Landbouw en natuur brengt de transitie van het landelijk gebied in beeld. Het doel is een veerkrachtig, aaneengesloten natuurnetwerk dat de biodiversiteit beschermt. Dit robuust natuursysteem wordt ruimtelijk verbonden met een houdbare, natuurinclusieve landbouwsector. De kaart toont onder meer waar agrarische ondernemers de ruimte krijgen voor kringlooplandbouw en waar intensieve functies moeten extensiveren om kwetsbare natuur en watergebieden te herstellen en duurzaam te ontlasten.

We zetten in op een natuurinclusieve inrichting van alle functies: bijvoorbeeld door het realiseren van groenblauwe dooradering in het landelijk gebied, wat bijdraagt aan ecosysteemdiensten, klimaatadaptatie, bestuiving en bodemvruchtbaarheid. In stedelijke gebieden draagt natuurinclusiviteit bij aan een gezonde leefomgeving, recreatiemogelijkheden, het verminderen van hittestress en invulling van de klimaatopgave. Houtwallen, singels, beplante overhoeken en bermen van sloten en vernatting van beekdalen zorgen voor een groenblauwe dooradering van het landschap. Het bebouwd gebied binnen dorpen en steden kan op een vergelijkbare wijze meer plek bieden aan natuur en bijdragen aan ecologisch herstel.

Voor de lange termijn werken we toe naar een robuust natuursysteem dat tegen een stootje kan, zich kan aanpassen aan klimaatverandering en zelfherstellend vermogen heeft, en daarmee voldoet aan de internationale verplichtingen die volgen uit de Vogel- en Habitatrichtlijn en de Natuurherstelverordening. Hiervoor is ook op lange termijn uitbreiding van natuur nodig door het verbinden van natuurgebieden en een gerichte doorontwikkeling van onze unieke water- en deltanatuur op Europese schaal. Bijvoorbeeld door koppeling van landschappelijke en stedelijke groenstructuren

waardoor verbindingen tussen stad en land ontstaan die ook voor de recreatie van groot belang zijn. Ook zetten we in op het benutten van kansen door natuurontwikkeling te combineren met grootschaliger wateropgaven. Ruimte voor de rivieren en voor waterkeringen, en het tegengaan van bodemdaling en bescherming van grondwaterwinningsgebieden bieden gezamenlijk de kans op het ontstaan van nieuwe natuur met een binnen Europa uniek karakter en hoge ecologische toegevoegde waarde.

Voor de glastuinbouwsector zetten we in op een blijvend sterke en innovatieve sector die klimaatneutraal en circulair produceert. Daarbij kiezen we voor ontwikkeling via intensivering, innovatie en clustering in de bestaande greenports en clustergebieden. En we stimuleren innovatieve koppelingen tussen glastuinbouw en andere sectoren om optimaal gebruik te kunnen maken van reststromen en beschikbare bronnen.

Zie bijlage voor alle keuzes.

Economie en Energie

In deze onzekere tijden zijn economische kracht en strategische autonomie belangrijker dan ooit. Net als het vergroten van de veiligheid en weerbaarheid tegen dreiging van buitenaf.

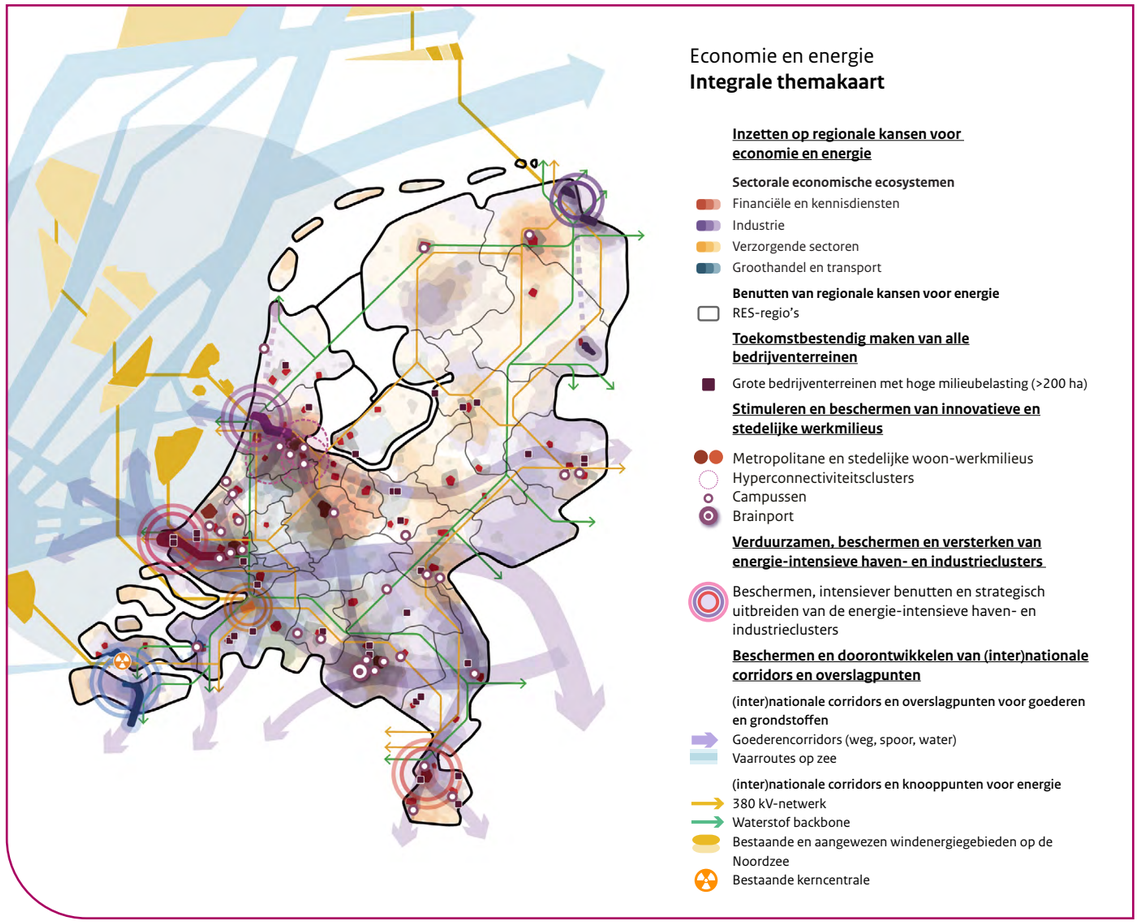
We werken aan open strategische autonomie in een weerbaar Europa waarin we de potentie van onze strategische ligging verzilveren voor zowel een hoogwaardige economie als om zekerheid van energie te ontwikkelen. Daarvoor is het van belang dat we de ruimte, randvoorwaarden en netwerken op orde hebben om onze strategische autonomie te versterken. Ook zullen we onze landsverdediging op niveau brengen. Dit doen we in balans met de leefomgeving.

Om dit te bereiken zetten we in ieder geval in op het zoveel mogelijk besparen en efficiënt benutten van ruimte, energie en grondstoffen. Om te voorzien in voldoende energie en locaties voor industrie, het verwerken van grondstoffen en defensie zullen we de schaarse ruimte niet alleen zo goed mogelijk moeten benutten, maar ook beschermen. Dat geldt zeker voor milieuruimte, die onmisbaar is voor activiteiten die overlast veroorzaken. Maar uiteindelijk is er ook meer (milieu)ruimte nodig voor de energievoorziening, bedrijven, grondstoffen en defensie. Efficiënt ruimtegebruik, beschermen van ruimte die er nu is en het strategisch uitbreiden van die ruimte hebben effecten op alle schaalniveaus. Van lokale bedrijventerreinen en stedelijke en innovatiemilieus, regionale kansen voor economie en energie tot nationale corridors, overslagpunten en de grote energie-intensieve haven- en industrieclusters.

De Nederlandse economie bestaat uit een mozaïek van verschillende economische sectoren, bedrijven, activiteiten en regio's. De economie is permanent in ontwikkeling. Sommige bedrijven groeien, andere krimpen. Dat vraagt om een ruimtelijke ordening die voldoende flexibel is om nieuwe economische activiteiten mogelijk te maken. Daarbij kent iedere regio een eigen mozaïek met economische sectoren die verschillende ruimte vragen. Maar in iedere regio zien we ook sectoren terugkomen die vergelijkbaar zijn, zoals de stadsverzorgende bedrijvigheid. Het principe 'zo min mogelijk afwentelen' geldt dan ook hier; iedere regio biedt diverse soorten ruimte voor sectoren die nodig zijn in die regio. Ook de verbindingen en samenwerking met het buitenland en de beschikbaarheid van energie, zoetwater en de kwaliteit van de leefomgeving spelen een rol bij de ontwikkelkansen van regionale ecosystemen. Samen met de regio's willen we werken aan het versterken van de regionale economie en het beter benutten van de regionale kansen. We kijken hoe iedere regio op basis van eigen kracht kan bijdragen aan een sterk Nederland. We zullen als Rijk deze ontwikkeling ondersteunen door onder meer te sturen op de juiste infrastructuur voor energie, goederen en grondstoffen. Daarbij vraagt ook onze toenemende digitalisering een hoogwaardige digitale infrastructuur die inpassing vergt in de fysieke ruimte.

Deze plekken voorzien lokaal in werkgelegenheid, bieden ruimte aan bedrijvigheid, zijn plekken waar innovatie en transities vorm krijgen en vervullen een belangrijke rol in de regionale én nationale economie. We zijn daarom zuinig op de bestaande (bedrijven)terreinen, breiden deze waar nodig uit. Zeker bedrijventerreinen die unieke kenmerken hebben. Denk aan bedrijventerreinen die

De Themakaart Economie en energie vormt het ruimtelijke perspectief voor een klimaatneutraal, circulair en economisch sterk Nederland. Hierop staan locaties gereserveerd voor de Programma Energiehoofdstructuur (PEH), zoals windparken, waterstoffabrieken en grote hoogspanningsverbindingen. Het rijk combineert deze transitie met ruimte voor bedrijvigheid. Door de ruimte optimaal te benutten voor economie en energie, wordt de economische concurrentiekracht en het energienetwerk versterkt

ook over water bereikbaar zijn of plek kunnen bieden aan bedrijven die milieuhinder veroorzaken. Juist door de ruimte op bedrijventerreinen beter te benutten, kan lokaal de productiviteit worden verhoogd. Campussen, science parks en kenniskwartieren vormen in ons land innovatieve werkmilieus. Op deze plekken kan de economische activiteit en hoge productiviteit verder gestimuleerd worden door clustering van gerelateerde bedrijven te blijven faciliteren. We beschermen de grotere innovatiemilieus en stimuleren een zorgvuldige ontwikkeling van de lokale kennisecosystemen.

Internationaal vervoer van goederen en grondstoffen over de waterwegen, spoorwegen en wegen geeft Nederland een bijzondere positie binnen Europa. Onze economie functioneert dankzij de zekerheid van levering van energie, grondstoffen en goederen. Bij de overgang naar een circulaire economie en een duurzaam en betrouwbaar energiesysteem zijn deze (inter)nationale netwerken onmisbaar. We zetten in op het beschermen, benutten en verder ontwikkelen van de bestaande corridors van weg, spoor en waterwegen en van clusters waar productie en overslag plaatsvindt.

Binnen het energiesysteem geven we prioriteit aan de forse uitbreiding en verzwaring van de energie-infrastructuur omdat dit een belangrijke randvoorwaarde is voor andere ontwikkelingen. Dit vraagt onder meer om het versnellen van procedures en het steviger anticiperen op de ruimtebehoefte voor het energiesysteem, zowel op nationaal als regionaal niveau. Dit geldt voor het uitbreiden van de elektriciteitsnetwerken, maar ook voor andere energie-infrastructuur. Zo willen we vervoer via buisleidingen stimuleren om bovengronds transport van gevaarlijke stoffen zoveel mogelijk te voorkomen. De Delta Rhine Corridor is daarvoor een belangrijke nieuwe verbinding. Grote nieuwe watervragende energiefuncties zoals kerncentrales en elektolysers worden niet gepland op locaties waar op lange termijn de zoetwaterbeschikbaarheid niet kan worden gegarandeerd. Zo worden grote elektrolysers nu al bij voorkeur aan de kust gepland, omdat hier zout en brak water kan worden ontzilt en gebruikt als koel- en proceswater.

De energie-intensieve haven- en industrieclusters (Noord-Nederland, Noordzeekanaalgebied, Rotterdam, Moerdijk, North Sea Port District en Chemelot) vormen belangrijke knooppunten in een internationaal netwerk van corridors voor vervoer van goederen, materialen, grondstoffen en energiedragers. Hier zijn ook de belangrijke basisindustrieën zoals de chemie gevestigd, die cruciaal zijn voor de weerbaarheid, verduurzaming en concurrentiepositie van Nederland en Europa. We beschouwen deze clusters als van nationaal belang en gaan samen met de partijen uit de clusters werken aan een langetermijnstrategie met een sterke regierol van het Rijk. Juist door de clustering van zware industrie op deze plekken wordt verdere spreiding hiervan met de bijbehorende milieu-effecten voorkomen. We geven in deze clusters voorrang aan haven-, energie- en industriële functies. We beschermen de fysieke ruimte en leggen de milieucontouren vast. We kiezen ervoor om geen nieuwe woningbouw in of aan de randen van de haven- en industrieclusters te plannen die de (milieu)ruimte voor de economische en energie-activiteiten kan inperken.

Bij een krachtig Nederland hoort ook ruimte voor defensie. In de Nota Ruimte zijn daarom conform het Nationaal Programma Ruimte voor Defensie (NPRD) de behoeftes opgenomen waarvoor een locatie nodig is, zowel op bestaande als nieuwe terreinen voor Defensie. Bij de afweging van haar ruimtelijke opgaven in het NPRD heeft Defensie gezocht naar koppelkansen met andere ruimtelijke opgaven en met het creëren van vitaliteit in de regio, onder meer door het bieden van werkgelegenheid.

Zie bijlage voor alle keuzes.

Wonen, Werken en Bereikbaarheid

De drijvende kracht achter de ontwikkeling van ons land is de komende decennia de groei van de bevolking en economie. Die vraagt om meer ruimte voor wonen en werken en om investeringen in bereikbaarheid, voorzieningen, groen en recreatie. In heel Nederland maken we ruimte voor mensen en gemeenschappen. Wat we bouwen – ruimer opgezet en dorpser, of juist dichter bebouwd, stedelijker, met veel voorzieningen om de hoek – past bij de lokale situatie en vraag. Met deze nieuwe ontwikkelingen houden we sterk wat sterk is en maken we sterker wat sterk moet zijn. Richting 2050 willen we meer balans brengen in de ontwikkeling van ons land door de kracht en mogelijkheden van de verschillende Nederlandse regio's zo goed mogelijk te benutten. Dat kan alleen als die regio's aantrekkelijk en herkenbaar blijven voor hun inwoners. Groei en ontwikkeling moeten daarom de kwaliteit van de leefomgeving vergroten en we sluiten aan bij bestaande waarden.

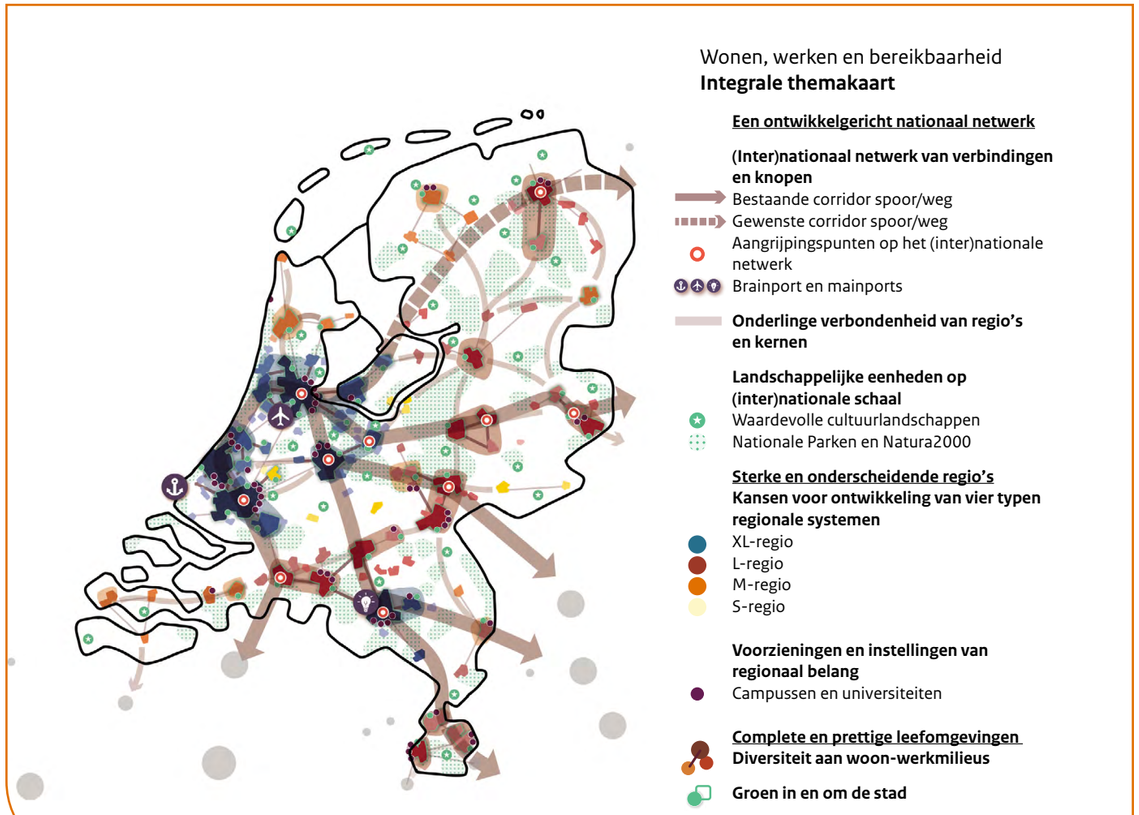
Nederland is één van de meest dynamische delen van Europa. Mensen en bedrijven komen af op de banen en hoge kwaliteit van leven in onze aantrekkelijke steden en regio's, de mogelijkheden tot persoonlijke ontwikkeling, de goed opgeleide beroepsbevolking en betrouwbare infrastructuur. Plaats bieden aan die groei is voor de regio's, ons land en Europa als geheel van groot belang. De trek van mensen en bedrijven naar onze metropoolregio's vormt de motor van een ontwikkeling waarvan straks heel Nederland profiteert. De snelle groei van Amsterdam, Rotterdam-Den Haag, Utrecht en Eindhoven brengt namelijk kansen met zich mee voor de nabijgelegen stedelijke regio's Zwolle, de Stedendriehoek, Arnhem-Nijmegen en de Brabantse stedenrij.

De grote nationale opgaven waarvoor ons land staat, bieden daarnaast mogelijkheden. In onder meer Noord-Holland Noord, Friesland en Zeeland is ruimte voor defensie, de energietransitie, innovatieve industrie en daarbij aansluitend woningbouw. Specifiek in Groningen-Assen, Twente en Zuid-Limburg is er een solide basis voor een schaalsprong, dankzij de aanwezige grote steden, de vele bedrijven en de universiteiten en hun gunstige ligging in het Europese hoofdnetwerk van snelwegen en spoorlijnen. Hier gaat het Rijk met regio's en provincies in een ruimtelijk-economische inzet aan werken. Ook in de regio Emmen zien we kansen voor een grotere ontwikkeling en een groei van de werkgelegenheid, in combinatie met de aanleg van de Nedersaksenlijn.

Dankzij goede verbindingen binnen Nederland en richting het buitenland versterken al die regio's elkaar straks. Binnen regio's vormen stedelijke knooppunten van wegen en sporen plekken waar wonen, werken en publiekstrekkende voorzieningen zich concentreren. Zo benutten we bestaande infrastructuur en maken we het efficiënt uitbreiden ervan mogelijk. Daartoe onderzoekt het Rijk de bekostiging van zogenaamde structuurversterkende infrastructuur. Het leidt tot een Nederland dat bestaat uit elkaar ruimtelijk en economisch aanvullende, onderling goed verbonden regio's.

Binnen die regio's streven we naar nabijheid van wonen, werken en voorzieningen. We kiezen voor compacte en goed ontsloten verstedelijkingslocaties, zodat meer mensen en bedrijven daadwerkelijk voor meer regionale kracht zorgen. In onze metropoolregio's voorzien we in meer ruimte voor de groeiende vraag naar stedelijk wonen en werken. Onder meer in innovatiemilieus, zoals campussen en gemengde stadscentra: plekken waar bedrijven en onderwijs- en onderzoeksinstellingen van elkaar profiteren en waar we ruimte voor bedrijvigheid beschermen. Bij stedelijk wonen en werken past een groot aandeel voor fietsen, lopen en het ov. Middelgrote steden zullen door binnenstedelijke verdichting ook meer stedelijke kwaliteit bieden, maar blijven luwer van opzet. Hier maken we ruimte voor wonen met werk, voorzieningen dichtbij en op korte afstand van treinstations en snelwegafritten. Om ook op lange termijn te kunnen blijven voorzien in de vraag naar woonruimte, wijzen we in de Nota Ruimte 31 nationale en 118 regionale grootschalige woningbouwlocaties aan en verkennen we nieuwe locaties in verschillende verstedelijkingsgebieden. Deze locaties liggen binnen bestaande grote en middelgrote steden of sluiten er direct op aan. Zo geven we ruimte aan de groeiopgaven van onze metropoolregio's en benutten we tegelijk de potentie van de tientallen middelgrote steden in de rest van ons land. Met het oog op de toekomstige vraag is het van belang dat er ook in de periode na 2040 voldoende grootschalige woningbouwlocaties zijn. Daarom verkennen we waar op de langere termijn (tot en met 2050 en verder) nieuwe grootschalige woningbouwgebieden kunnen worden aangewezen. De algemene verstedelijkingsvisie en de VISTA-strategie vormen hiervoor het kader.

De Themakaart Wonen, werken en bereikbaarheid verenigt de bouw van bijna anderhalf miljoen extra woningen tot 2050 met regionale ontwikkeling. De Nota Ruimte stuurt op compacte verstedelijking, die bestaande buurten, dorpen en steden versterkt. Woningbouw gaat hand in hand met de ontwikkeling van werken en voorzieningen en infrastructuur. Zo werken we aan sterke regio's met een goede kwaliteit van leven.

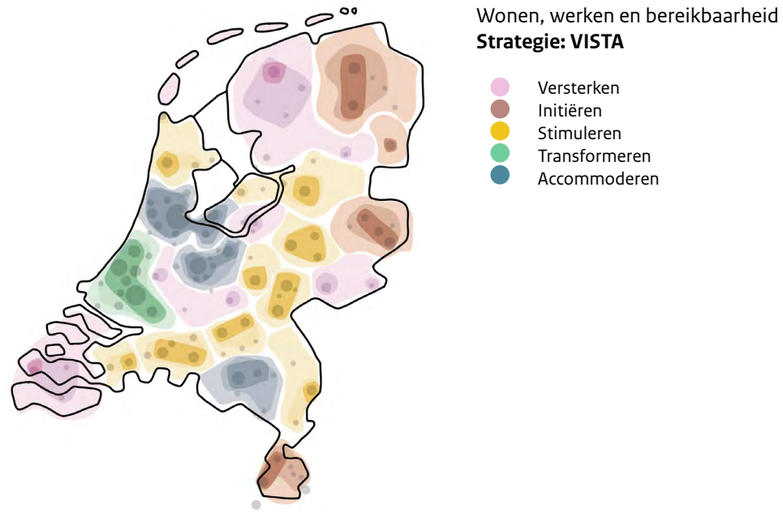
In heel Nederland is verder ruimte voor kleinschalige verdichting en uitbreiding van steden en dorpen. Ook om aan de veranderende vraag naar woningen voor bijvoorbeeld ouderen en alleenstaande jongeren tegemoet te komen. Kleinschalige ontwikkelingen in kleine kernen zijn primair voor de lokale vraag en het versterken van die kernen.

Door ontwikkeling van wonen en werken in samenhang te organiseren zorgen we voor een divers aanbod aan woon- en werkmilieus en voorkomen we inefficiënt ruimtegebruik. Bestaande steden worden sterker gemaakt. We benutten de kostbare infrastructuur voor verkeer en vervoer, energie, afval en water zo goed mogelijk. En door compact te bouwen zorgen we ervoor dat er ruimte blijft voor landbouw en natuur. Door water en bodem sturend als richtinggevend principe te hanteren blijft Nederland veilig bewoonbaar.

Strategie voor onderscheidende regionale ontwikkeling: VISTA

- Elke regio heeft eigen kenmerken, opgaven, ambities en bijbehorende ontwikkelmogelijkheden. Voor de langere termijn wil het Rijk met alle regio's werken aan onderscheidende ontwikkelrichtingen. Daartoe hanteren we verschillende ruimtelijk-economische strategieën op hoofdlijnen, die onder meer gewogen zijn op: water- en bodemcondities, de ligging in het (inter-)nationale mobiliteitsnetwerk, stedelijke massa, ontwikkeling van het aantal inwoners en banen, sociale opgaven, economische sectoren, de aanwezigheid van kennisinstellingen en kansen en beperkingen vanuit het landschap. In combinatie met de hierboven geschetste ambitie ten aanzien van stedelijke en regionale ontwikkeling voor 2050, komen we tot vijf strategieën: Versterken, Initiëren, Stimuleren, Transformeren en Accommoderen (VISTA). Deze vragen allemaal om een actieve rol van de Rijksoverheid, in samenwerking met regio's, provincies en gemeenten.
- **Versterken** in gebieden met een minder omvangrijke autonome economische ontwikkeling en bevolkingsgroei, gericht op het ontwikkelen van wonen en werken, passend bij de maat en schaal van de regio, aansluitend op de regionale vraag en met behoud en ontwikkeling van voorzieningen. (Regio's Zeeland, Groene Hart, Rivierenland, Achterhoek, omgeving Harderwijk-Zeewolde, Noordoostpolder en Friesland)
- **Initiëren** in gebieden, verder weg van het economisch kerngebied, met de potentie voor aanzienlijke groei van de economie en bevolking. Hier zetten we in op een ontwikkeling van de regionale economie, gekoppeld aan kennisinstellingen en campussen. Indien de regionale economie zich succesvol ontwikkelt volgen meer kansen voor grootschalige woningbouw en andere voorzieningen. Daarbij gaat het in potentie om een schaalsprong. (Regio's Groningen-Assen, Twente, Zuid-Limburg en Emmen)
- **Stimuleren** in gebieden in nabijheid van het economisch kerngebied, waar nu ook al groei plaatsvindt. De inzet hier is erop gericht om deze gebieden in balans (met wonen, werken en voorzieningen) verder door te laten groeien, waarbij vooral de groei in werkgelegenheid verder wordt gestimuleerd. (Regio's Noord-Holland Noord, Zwolle, Lelystad, Stedendriehoek, Arnhem-Nijmegen, Noord-Brabant (buiten regio Eindhoven) en Noord- en Midden-Limburg)
- **Transformeren** van het ruimtelijk-economisch systeem van de Zuidelijke Randstad. De inzet hier is gericht op het toekomstbestendig maken van de economie, het aantrekkelijker maken van de leefomgeving en tegelijkertijd het blijven voorzien in de vraag naar woningen door toekomstbestendige verstedelijking. (Regio Zuidelijke Randstad)
- **Accommoderen** van de sterke groei van economie en bevolking in de meest dynamische metropoolregio's. De inzet hier is het blijven faciliteren van de sterke groei, maar wel in balans met de kwaliteit van de leefomgeving en gecombineerd met een groei in voorzieningen en infrastructuur en een inzet op de betaalbaarheid van woningen en bedrijfslocaties. (Regio's Amsterdam, Utrecht en Eindhoven)

Zie bijlage voor alle keuzes.

Gezonde, schone en veilige leefomgeving

We hebben in Nederland een goede traditie als het gaat om het vinden van een balans tussen het beschermen en benutten van de leefomgeving. Mede door milieubeleid heeft Nederland één van de gezondste bevolkingen ter wereld, en hebben we tegelijkertijd één van de krachtigste economieën, ook door innovaties op het gebied van gezondere, schonere en veiligere technieken. Een gezonde, schone en veilige leefomgeving draagt bij aan een aantrekkelijk vestigingsklimaat in Nederland.

Door de oplopende druk op de ruimte ontstaan op meer plekken spanningen tussen enerzijds de maatschappelijke vraag naar ruimte voor de productie van voedsel, voor wonen, werken en mobiliteit, voor energie en economie en anderzijds het streven naar een gezonde leefomgeving. Het is belangrijk dat die spanningen steeds zorgvuldig worden gewogen aan de voorkant van ruimtelijke processen. We streven naar een gezonde, schone en veilige leefomgeving in heel Nederland in 2050 door eerst proberen te voorkomen, dan te mitigeren en indien nodig te accepteren:

1. Allereerst voorkomen we vervuiling van onze leefomgeving waar dit kan door innovatie en het gebruik van schone technieken te stimuleren. Denk aan de elektrificatie van industriële processen en het gebruik van stillere vliegtuigen. Daarnaast scheiden we sommige vervuilende functies van gevoelige bestemmingen zoals wonen, scholen en ziekenhuizen. Bijvoorbeeld bij landbouw met schadelijke gewasbeschermingsmiddelen, en bij industrie met activiteiten die risico's met zich meebrengen en hinder veroorzaken voor omwonenden.

2. Als we negatieve effecten voor het milieu en de gezondheid niet kunnen voorkomen, proberen we de effecten te mitigeren. We kunnen niet altijd voorkomen dat groei van werkgelegenheid, vervoer en de energiebehoefte leidt tot een toename van lawaai, luchtvervuiling of veiligheidsrisico's, of dat nieuwe ruimtelijke opgaven zoals woningbouw botsen met bestaande milieubelastende activiteiten. In dat geval kan er afgeweken worden van het voorkomen-principe en maken we een afweging over welke maatregelen passend zijn om blootstelling te verminderen. Bijvoorbeeld door geluidsschermen langs het spoor te plaatsen of een stil wegdek aan te leggen.

3. In sommige gebieden accepteren we negatieve effecten voor de gezondheid en het milieu, zo lang dat niet boven de milieunormen komt. Daar waar opgaven botsen met de milieunormen, kijken we gebiedsgericht wat er wel kan door middel van experimenten, pilots en gebiedsgericht maatwerk en zal er aan verbetering gewerkt worden tot milieunormen niet meer overschreden worden. Over de situatie en de aanpak communiceren we als overheid dan transparant naar de inwoners van deze gebieden.

Voor de bevordering van een gezonde leefomgeving is het daarnaast belangrijk om bij de benutting van de leefomgeving voor economie, energiebeschikbaarheid, landbouw, woningbouw en mobiliteit ook afwegingen te maken over de ruimte die nodig is voor mensen om te sporten, spelen, bewegen, ontspannen en ontmoeten. Voor een gezonde leefomgeving moet die ruimte aantrekkelijk en veilig zijn, toegankelijk en uitnodigend. Door de inrichting van de leefomgeving kan een gezonde leefstijl worden gestimuleerd, zodat mensen meer gaan wandelen, fietsen, spelen en ontspannen.

Cultureel erfgoed en landschap

Bij het verdelen van de schaarse ruimte en het zoeken naar nieuwe oplossingen zorgen we ervoor dat ruimtelijke kwaliteit wordt behouden en waar mogelijk wordt versterkt. De cultuurhistorische nalatenschap geeft ook vandaag nog betekenis aan ons bestaan en bepaalt in hoge mate de kwaliteit van onze leefomgeving. Het behoud van ruimtelijke kwaliteit uit zich in bescherming van waardevolle en kwetsbare landschappen en bebouwde gebieden. De eeuwenlange ervaring met ontwerpen, veranderen en aanpassen, bouwen en maken grijpen we aan om nieuwe, onderscheidende ruimtelijke kwaliteit te maken. Bijvoorbeeld in de selectie van waardevolle cultuurlandschappen, die de volle breedte van het Nederlandse cultuurlandschap vertegenwoordigen, waarin de historische ontwikkeling en de wisselwerking tussen mens en natuur is af te lezen. Van de veenweidegebieden tot de Veluwe, en van de rivierenlandschappen tot de polders. We kiezen daarbij voor een gebieds- en ontwikkelingsgerichte aanpak. Elk gebied krijgt zo het maatwerk dat het verdient en op deze manier kunnen we ook de diversiteit van de landschappen in ons land koesteren en versterken .

Nota Ruimte: bindende visie op onze leefomgeving

De Nota Ruimte is – onder de Omgevingswet – de nieuwe nationale omgevingsvisie en daarmee bindend voor het Rijk en richtinggevend voor de medeoverheden.

De Ontwerp-Nota Ruimte is in 2025 samen met de planMER (Milieu Effect Rapportage) en de passende beoordeling ter inzage gelegd. Eenieder kon een zienswijze indienen over het ontwerp, de planMER en de passende beoordeling. Daarbij werden provincies, gemeenten, waterschappen en de overheden van de ons omringende landen (Engeland, België, Duitsland en Denemarken) in het bijzonder in de gelegenheid gesteld om te reageren op de Ontwerp-Nota Ruimte. Ook zijn wettelijke adviseurs zoals de Commissie voor de milieueffectrapportage (commissie mer), het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) en het College van Rijksadviseurs (CRa) om advies gevraagd. De ontvangen zienswijzen en adviezen zijn verzameld en betrokken bij het opstellen van de definitieve Nota Ruimte. De zienswijzen zijn van een antwoord voorzien in een zogenoemde Nota van Antwoord, die tegelijk met de Nota Ruimte is gepubliceerd.

Bijlage

Keuzes behorende bij de vier integrale thema's in de Nota Ruimte

Overzicht integrale keuzes Water en bodem

Bouwsteen: toekomstbestendig hoofdwatersysteem

- Om in de toekomst ruimte te hebben voor de afvoer van hoogwater en het voorkomen van overstromingen, wordt er voldoende binnen- en buitendijkse ruimte gereserveerd voor het hoofdwatersysteem. Die ruimte is bijvoorbeeld nodig voor rivierverruimingen en dijkversterkingen. Er wordt geen nieuwe bebouwing meer toegestaan in de uiterwaarden die vallen onder de BGR. Tijdelijke functies of passende functiecombinaties, zoals voor energie-infrastructuur, kunnen onder voorwaarden wel toegestaan worden. Hierdoor wordt voorkomen dat toekomstige rivierverruimingen of dijkversterkingen onnodig duur of zelfs onmogelijk worden gemaakt.
- Om wateroverlast tegen te gaan wordt (lokaal) voldoende ruimte gereserveerd voor (piek) waterberging, onder meer aan de hand van de zoekgebieden bij het Noordzeekanaal en het Amsterdam-Rijnkanaal.
  - Het doel wordt nagestreefd om in diepe polders vijf tot tien procent ruimte te reserveren voor waterberging en ontwikkelingen op gronden die bijzonder geschikt zijn voor infiltratie te vermijden.
  - Op dit onderwerp vindt in 2027 nadere beleidsontwikkeling plaats, die concreet wordt als onderdeel van de Nationale Aanpak Wateroverlast en het NWP en zal worden meegenomen in de Uitvoeringsstrategie van de Nota Ruimte.
- Het hoofdwatersysteem zal in een andere verhouding komen te staan tot de regionale watersystemen:
  - Technische maatregelen kunnen in gebieden wel helpen, maar kunnen watertekorten niet oplossen. We kiezen ervoor om in principe niet te investeren in nieuwe externe aanvoer van water om zoetwater te brengen naar gebieden waar dat op termijn niet houdbaar is.
  - Door klimaatverandering zal vanuit het hoofdwatersysteem in de zomer steeds minder water beschikbaar zijn. Doordat regionaal meer ruimte wordt gemaakt voor het vasthouden en bergen van zoveel mogelijk zoetwater, wordt de afhankelijkheid van het hoofdwatersysteem beperkt, de watervraag beperkt en de ruimtelijke inrichting aangepast aan de waterbeschikbaarheid. Hierdoor blijft vanuit het hoofdwatersysteem zoetwater beschikbaar om in te kunnen spelen op de veranderende omstandigheden, zoals een toenemende watervraag voor het tegengaan van verzilting of peilopzet.
  - Voor onze zoetwatervoorziening en waterveiligheid is het van belang dat de zoetwatervoorraad en de waterbergingscapaciteit van het IJsselmeer en Markermeer niet veel verder wordt verkleind. Terughoudend zijn met landaanwinning en buitendijks bouwen is daarom

geboden. Binnendijks bouwen wat binnendijks kan. Ook om toekomstige maatregelen die noodzakelijk zijn voor onze waterveiligheid en zoetwatervoorziening niet moeilijker te maken. Voorbeelden zijn maatregelen als dijkversterkingen en een aanpassing van het peilbeheer. Tegelijkertijd zijn woningbouwinitiatieven langs de randen van de meren mogelijk. De huidige regels in het Besluit kwaliteit leefomgeving (Bkl) bieden hiervoor de kaders aan gemeenten.

- De waterkwaliteit in Nederland staat onder druk. We werken daarom onophoudend door aan het verbeteren van de waterkwaliteit in het hoofd en regionale watersysteem zelf en in het verminderen van drukfactoren vanuit landbouw, industrie en stedelijk gebied. Centraal hierbij staat de Kaderrichtlijn Water (KRW) en de dochterrichtlijnen Grondwaterrichtlijn en de richtlijn Prioritaire Stoffen.

Bouwsteen: regionale systemen in balans

- Samen met de provincies, gemeenten en waterschappen maken we een integrale beschrijving van de regionale water- en bodemsystemen (in relatie tot het hoofdwatersysteem), waarmee de veranderende condities – nu en in de toekomst – eenduidig worden vastgesteld.
- Met deze beschrijving kan de samenhang tussen opgaven binnen het water- en bodemsysteem (o.a. droogte, verzilting, zoetwaterbeschikbaarheid, wateroverlast) en met de fysieke leefomgeving hanteerbaar worden gemaakt voor een meer integrale regionale en lokale afweging. We kijken en denken als Rijk mee vanuit de samenhang tussen regio's, regio-overstijgende vraagstukken en het bijdragen aan de benodigde randvoorwaarden.
  - Doel is om inzicht te geven in het water- en bodemsysteem, de opgaven daarin en de mogelijkheden om condities te verbeteren via ruimtelijke strategieën op regionaal schaalniveau in het water- en bodemsysteem én in de fysieke leefomgeving. Op basis hiervan kunnen provincies, waterschappen en gemeentelijke waterbeheerders sturen op en rekening houden met de huidige en (autonoom) veranderende water- en bodemcondities.
- Omdat zoetwater niet meer vanzelfsprekend overal en altijd beschikbaar is, is het van belang dat, in lijn met de voorkeursvolgorde regionaal waterbeheer, wordt ingezet op het besparen, vasthouden en bergen van water. De regionale systemen zijn hierbij het uitgangspunt.
- Vraag en aanbod van zoetwater worden regionaal meer in balans gebracht.
- Gelet op de beperkingen ten aanzien van zoetwaterbeschikbaarheid, dienen alle watergebruikers rekening te houden met perioden van extreme droogte, watertekorten, wateroverlast en verzilting en dienen ze zelf maatregelen te nemen om daar beter tegen bestand te zijn. Bijvoorbeeld door aanpassing van landgebruik of bedrijfsvoering.
- Bij de ruimtelijke inrichting moet de watervraag beter aansluiten op de (teruglopende) beschikbaarheid vanuit het systeem. Grote nieuwe watervragers worden niet gepland op locaties waar op lange termijn de zoetwaterbeschikbaarheid niet kan worden gegarandeerd. Zo worden grote elektrolysers nu al bij voorkeur aan de kust gepland, omdat hier zout en brak water kan worden ontzilt en gebruikt.
- Het is van belang om grondwaterbeschermingsgebieden ten behoeve van drinkwaterproductie te beschermen, de grondwaterkwaliteit te verbeteren en aanvullende nieuwe drinkwaterbronnen te ontwikkelen. Daarbij wordt ingezet op het gebruik van grondwater, oppervlaktewater en aanvullende bronnen.
- Om de veerkracht van de regionale systemen te vergroten, dient de gezondheid van de bodem op orde te zijn. Dit betekent dat bij de ruimtelijke inrichting en het gebruik de toestand van de bodem zoveel mogelijk wordt hersteld, verbeterd en in stand gehouden wordt.
- We streven naar een vermindering van winning en gebruik van primaire bouwgrondstoffen (zand en grind) en verantwoorde toepassing van secundaire bouwgrondstoffen.
- We benutten de potentie van bodem en ondergrond voor onder andere bodemenergiesystemen, geothermie, winning en opslag van delfstoffen en CO_2 en de aanleg van infrastructuur. Door de ondergrond ruimtelijk te ordenen is een betere balans tussen beschermen en duurzaam benutten te realiseren, zodat de ondergrond en het grondwater ook in de toekomst een belangrijke bijdrage aan de diverse maatschappelijke opgaven kan leveren. Voor landbouw en natuur wordt gezocht naar een duurzame aanpassing aan de (toekomstige) condities van het water- en bodemsysteem. Dit maakt het systeem als geheel robuuster.
- We bevorderen kansen voor het verbinden van natuurontwikkeling aan maatregelen binnen het water- en bodemsysteem. Combinaties kunnen bijvoorbeeld gevonden worden bij de inzet op meer groenblauwe dooradering, of met maatregelen vanuit het programma Ruimte voor de Rivier 2.0.

- Het Rijk werkt, samen met medeoverheden, in beekdalen met een nutriëntenopgave vanuit de landbouw toe naar extensivering van de landbouw, vergelijkbaar met zonering rondom Natura 2000-gebieden. Het Rijk stuurt daarbij waar nodig aan op een afbakening van gebieden en nadere invulling van faciliterende en normerende maatregelen met medeoverheden.
- We verhogen de grondwaterpeilen in de hoge zandgronden met, zo mogelijk en als uitgangspunt, 10 tot 50 centimeter. Onder andere de bodemsamenstelling, omstandigheden van het watersysteem en gebiedsspecifieke behoeften zijn daarbij belangrijke randvoorwaarden. Daarnaast verbeteren we de hydrologische condities en sturen we op hydrologisch systeemherstel in en rond Natura 2000-gebieden. Deze combinatie van maatregelen dient o.a. ter voorkoming van verdroging en verbetering van de waterkwaliteit.
- Het Rijk kiest in veenweidegebieden voor het gebiedsgericht verantwoord toe bewegen naar een hoger waterpeil met grondwaterstanden van 20 tot 40 centimeter onder het maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie, de omstandigheden van het watersysteem en de opgaven die in het gebied samenkomen.

Bouwsteen: klimaatadaptieve inrichting

- Bij het plannen en ontwikkelen van de fysieke leefomgeving wordt systematisch rekening gehouden met de huidige en toekomstige effecten van klimaatverandering.
- Gevolgbeperkingen bij de locatiekeuze van ruimtelijke plannen worden expliciet van tevoren inzichtelijk gemaakt en worden meegenomen in de ruimtelijke afwegingen.
- Vitale en kwetsbare functies, zoals ziekenhuizen, worden bij voorkeur op plekken gepland die minder kwetsbaar zijn voor wateroverlast en bodemdaling en zo min mogelijk overstromingsrisico's kennen. Het ontwerp is minimaal gericht op het voorkomen van uitval bij (zware) wateroverlast en vooral op snel herstel na een overstroming.
- Er wordt ingezet op klimaatadaptieve ontwikkeling in het hele land, niet alleen op plekken met verhoogde risico's vanuit het water- en bodemsysteem.
- In bestaand stedelijk gebied dient schade door bodemdaling zoveel mogelijk te worden voorkomen. Dit kan bijvoorbeeld door te investeren in ander grondwaterbeheer of het vervangen van schadegevoelige elementen door bodemdalingsbestendige alternatieven.
- We streven bij nieuwe bebouwing naar een zo efficiënt mogelijk gebruik van ruimte, dekken de bodem zo min mogelijk af en herstellen de bodem waar mogelijk. Daarbij zetten we in op zoveel mogelijk hergebruik van grond en realisatie van (inheems) stedelijk groen. Zo bevorderen we de vitaliteit van de bodem, verbeteren we de leefbaarheid van de stedelijke omgeving en benutten we kansen voor toekomstbestendig bouwen en functiecombinaties met natuur en recreatie.
- Voor de gebouwde omgeving helpt het Ruimtelijk afwegingskader klimaatadaptieve gebouwde omgeving bij klimaatadaptieve ontwikkeling. Dit kader is bedoeld als ondersteunend instrument voor Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen bij de locatiekeuze voor nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen.
- Specifiek voor nieuwe ontwikkelingen biedt de Landelijke maatlat voor een groene, klimaatadaptieve gebouwde omgeving handvatten. Niet zozeer voor bouwtechnische eisen aan het gebouw zelf, maar vooral voor gebiedsmaatregelen en voor de inpassing van het gebouw.
- De beschikbaarheid van voldoende drinkwater en de zuiveringscapaciteit van rioolwaterzuiveringsinstallaties zijn belangrijke randvoorwaarden bij de ontwikkeling van woningbouwlocaties. We zetten daarom versterkt in op het besparen van zoetwater, beschermen grondwaterbeschermingsgebieden en verbeteren de grondwaterkwaliteit ten behoeve van drinkwaterproductie en stimuleren de ontwikkeling van nieuwe drinkwaterbronnen. Drinkwaterbedrijven dienen tijdig bij ruimtelijke planvorming te worden betrokken.

Overzicht integrale keuzes Landbouw en natuur

Keuzes Gezondheid in relatie tot landbouw

- Het Rijk faciliteert gemeenten en provincies bij het maken van lokale of provinciale afwegingen door kennis en adviezen over dierziekten en zoönosen in relatie tot ruimtelijke ontwikkeling beschikbaar te stellen. Uitgangspunt is om uit voorzorg rekening te houden met deze kennis en adviezen bij ruimtelijke ordening.
- Het Rijk werkt een afstandsnorm uit die ervoor zal zorgen dat nieuwvestiging en uitbreiding van geitenhouderijen binnen 500 meter van woonkernen niet meer mogelijk is, evenals de bouw van nieuwe woonkernen binnen 500 meter van bestaande geitenhouderijen. Het Rijk heeft provincies en gemeenten gevraagd om rekening te houden met aangekondigde regelgeving, en aan de provincies met bestaande moratoria om deze te handhaven totdat de regelgeving van het Rijk in werking is getreden.
- Het Rijk werkt n.a.v. het oordeel van het Hof Den Haag in 2025 dat de huidige geurnormen omwonenden onvoldoende bescherming bieden, aan nieuwe geurnormen binnen de Omgevingswet, gericht op een betere balans tussen een gezonde leefomgeving en een toekomstbestendige landbouw.
- Bij ruimtelijke ontwikkelingen als zorgvuldigheidsprincipe zoveel mogelijk afstand te creëren tussen gevoelige bestemmingen en landbouw waarbij veel gebruik wordt gemaakt van gewasbeschermingsmiddelen . Het Rijk kan daarbij met kennis en advies in de afweging helpen.
- Het Rijk werkt aan afspraken en reductiedoelen om de milieubelasting van schadelijke gewasbeschermingsmiddelen fors terug te dringen en is hiertoe een Hoofdlijnenconvenant gesloten. Met dit convenant wordt specifiek ook gewerkt aan het verminderen van de impact van gewasbeschermingsmiddelen op de natuur, leefomgeving en water. Uiteindelijk zal dit uitmonden in een kader dat zich eveneens richt op plekken waar mensen langere tijd verblijven, zoals woningen, scholen en kinderdagverblijven.

Keuzes Samenhang landbouw en natuur met het regionale water- en bodemsysteem

- Alle sectoren, waaronder agrarisch ondernemers, moeten rekening houden met de huidige en (autonoom) veranderende water- en bodemcondities. Dit kan onder andere door zelf veranderingen in hun bedrijfsvoering door te voeren.
- Rijk en regio geven met regionale water- en bodemsysteemanalyses en de ruimtelijke strategieën op regionaal schaalniveau richting aan deze veranderingen, die per gebied verschillend zijn.
- Alle zoetwatergebruikers moeten rekening houden met een verminderde beschikbaarheid van water. Zij zullen zowel zelf als gezamenlijk maatregelen moeten nemen om beter bestand te zijn tegen perioden van extreme droogte, watertekorten en verzilting. Het Rijk stuurt op het besparen, bergen en vasthouden van zoetwater. Bijvoorbeeld door in te zetten op regionale waterbuffers, het waterbergend vermogen van de bodem en de verhoging van het waterpeil van de hoge zandgronden. Met waterbergend vermogen wordt bedoeld dat water niet zo snel mogelijk wordt afgevoerd, maar juist wordt vastgehouden en gebufferd in de bodem en het watersysteem.
- Provincies stellen gebiedsgericht grondwateronttrekkingsplafonds op. Deze plafonds maken het mogelijk om te bepalen hoeveel grondwater er in een bepaald systeem en in een bepaalde periode duurzaam onttrokken kan worden. Dit biedt het startpunt voor het vraagstuk rondom de verdeling van het beschikbare grondwater. Om het grondwatersysteem in de hoge zandgronden weer in balans te brengen, worden de grondwaterstanden met tien tot vijftig centimeter verhoogd.

Keuzes voor kwetsbare gebieden

Algemene keuzes in de kwetsbare gebieden

- Het Rijk kiest in kwetsbare gebieden (rondom een selectie van Natura 2000-gebieden, beekdalen, grondwaterbeschermingsgebieden en de veenweidegebieden) voor een strategie waarbij landbouw een extra bijdrage levert aan natuur en andere maatschappelijke doelstellingen.
- Het Rijk stimuleert agrariërs te bewegen naar een passende en toekomstbestendige bedrijfsvoering in de kwetsbare gebieden richting extensieve(re) landbouw, zoals bijvoorbeeld kringloop- en biologische landbouw.

- Het Rijk ondersteunt deze beweging (onder meer) met het stelsel voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Rijk en medeoverheden voeren in de kwetsbare gebieden grondbeleid met een brede set aan beschikbare instrumenten (inzet van nationale grondbank LVVN, provinciale gronden, pachtuitgifte, vrijwillige kavelruil en wettelijke herverkaveling (voorheen WILG).

Keuzes zones rond kwetsbare Natura 2000-gebieden

- Het Rijk ontwikkelt samen met medeoverheden een zoneringsaanpak rond een selectie van Natura 2000-gebieden. Die aanpak richt zich op meerdere drukfactoren, waarmee de natuur de kans krijgt zich te herstellen. Het gaat hierbij om een inzet op onder meer stikstof, hydrologie, waterkwaliteit, gewasbeschermingsmiddelen, uitbreiding van leefgebied van soorten en het tegengaan van versnippering in zones van circa 500 meter en daar waar noodzakelijk 1.000 meter. Provincies wordt gevraagd een passend werkingsgebied voor regels gericht op een hydrologisch systeemherstel te bepalen, dat mogelijk breder dan de zone is.
- Het Rijk bepaalt in afstemming met medeoverheden en maatschappelijke partijen voor welke zones rond Natura 2000-gebieden de aanpak nuttig en nodig is. Gebieden krijgen in eerste instantie de gelegenheid voor een eigen aanpak om de drukfactoren op het nabijgelegen Natura 2000-gebied substantieel weg te nemen en toe te werken naar een gunstige staat van instandhouding via het indienen van een omwisselbesluit.
- Het Rijk maakt, rondom een aantal gebieden, samen met provincies en waterschappen bindende afspraken over systeemherstelmaatregelen gericht op natuurherstel en maakt afspraken over de tijdige uitvoering daarvan.
- Het Rijk geeft medeoverheden een set van uitgangspunten om te komen tot een zorgvuldige weging en bepaling van keuzes voor andere ruimtelijke activiteiten dan landbouw binnen de begrenzing van deze gebieden.

Keuzes kwetsbare watergebieden: beekdalen en grondwaterbeschermingsgebieden

- Het Rijk werkt samen met medeoverheden aan maatregelen in een selectie van beekdalen en grondwaterbeschermingsgebieden met een nutriëntenopgave voor de (drink)waterkwaliteit.
- Het Rijk zet in deze beekdalen en grondwaterbeschermingsgebieden in op extensivering van de landbouw om zo de uit- en afspoeling van nutriënten en gewasbeschermingsmiddelen afkomstig uit de landbouw naar het grond- en oppervlaktewater te verminderen.
- Het Rijk stuurt daarbij waar nodig aan op een afbakening van gebieden en nadere invulling van faciliterende en normerende maatregelen met medeoverheden.

Keuzes veenweidegebieden

- Het Rijk kiest in veenweidegebieden voor het gebiedsgericht verantwoord toebewegen naar een hoger waterpeil met grondwaterstanden van 20 tot 40 centimeter onder het maaiveld, afhankelijk van de bodemcompositie, de omstandigheden van het watersysteem en de opgaven die in het gebied samenkomen.
- Het Rijk verkent aanvullend op het gebiedsgericht verantwoord toebewegen naar een hoger waterpeil, de mogelijkheid van peilfixatie tot maximaal 40 cm drooglegging als generieke basismaatregel voor het gehele veenweidegebied. (Wanneer een gemiddelde drooglegging van 40 centimeter in een peilvak is bereikt, wordt opnieuw afgewogen of de peilfixatie gehandhaafd wordt of dat continuering van de 40 centimeter drooglegging passender is.)
- Het Rijk en medeoverheden minimaliseren de aanvoer van gebiedsvreemd water voor de hogere grondwaterstanden in veenweidegebieden.
- Rijk, medeoverheden en gebruikers van het gebied moeten meer ruimte maken voor het vasthouden en bergen van gebiedseigen water.
- De gebruikers van het veenweidegebied moeten het landgebruik mee laten bewegen met de hogere peilopzet.
- Het Rijk ontwikkelt een provincie-overstijgende prioritering op basis van de opgaven en de fysische kenmerken.
- Het Rijk vraagt provincies een gebiedsgerichte aanpak uit te werken binnen de prioritaire gebieden.
- Het Rijk vraagt provincies aaneengesloten kansgebieden voor weidevogels te realiseren op de locaties die hiervoor geschikt zijn, als onderdeel van het Aanvalsplan Grutto.

Keuzes Robuust natuursysteem

- Rijk en provincies treffen de maatregelen die nodig zijn om de kwaliteit van de huidige natuur te verbeteren en verslechtering tegen te gaan, zoals het verminderen van stikstofneerslag, verdroging, vervuiling en versnippering. Hiermee geven we invulling aan de verplichtingen uit de NHV.
- Het Rijk zoekt op strategisch niveau combinaties van de natuuropgave met andere opgaven zoals waterbeheer, klimaatadaptatie, kwaliteit leefomgeving bij woningbouw en verduurzaming van de landbouw door extensivering.
- Het Rijk zet in op een natuurinclusieve samenleving buiten aangewezen natuurgebieden en een goede basiskwaliteit natuur (BKN) in heel Nederland. Dit wordt onder andere gerealiseerd met groenblauwe dooradering in het landelijk gebied, Groen in en om de Stad (GIOS), en natuurinclusieve ontwikkeling van bedrijventerreinen.
- Het Rijk maakt afspraken met provincies over het zo snel mogelijk afronden van de bestaande restantopgave rond het Natuurnetwerk Nederland. Ook geven we samen met provincies invulling aan de landelijke Bossenstrategie.
- Het Rijk kiest voor uitbreiding van het stelsel voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer en zet het gericht in, in met name zones rondom Natura 2000-gebieden, de kwetsbare watergebieden en veenweidegebieden.
- Het Rijk werkt de aanvullende areaalopgave en de invulling daarvan de komende jaren verder uit.
- Het Rijk zet voor de lange termijn in op het doorontwikkelen naar een robuust natuursysteem, waarbij:
  - een robuust natuursysteem meebeweegt met het veranderende klimaat;
  - gebiedseigen kenmerken en het natuurlijke systeem leidend zijn bij het realiseren van nieuwe natuur. Zo wordt aangesloten bij het lokale water- en bodemsysteem, de beschikbaarheid van zoetwater en inheemse plant- en diersoorten;
  - we voor uitbreiding van natuur kijken naar kansen voor combineren van natuur met andere opgaven, zoals maatregelen voor het hoofdwatersysteem, agrarisch natuurbeheer in de kwetsbare gebieden en UNESCO Werelderfgoed;
  - we daarnaast kijken naar kansrijke verbindingen tussen natuurgebieden waarmee de leefgebieden van soorten op een ruimte-efficiënte manier kunnen worden uitgebreid.

Keuzes voor clusteren van glastuinbouw

- Het Rijk zet voor glastuinbouw zoveel mogelijk in op intensivering, innovatie en clustering in de bestaande clustergebieden.
- Het Rijk stimuleert innovatieve koppelingen tussen intensieve veehouderij, de voedselindustrie en glastuinbouw, met als doel optimaal gebruik te kunnen maken van reststromen en beschikbare bronnen.
- Het Rijk verzoekt medeoverheden eerst naar versterking (zoveel mogelijk via intensivering en herstructurering en waar nodig ook strategische uitbreiding) van bestaande clusters te kijken en pas daarna naar de mogelijkheden voor nieuwe concentratiegebieden op geschikte locaties (niet zijnde bestaande industrie- of bedrijventerreinen) – waar potentie voor geothermie aanwezig is en/of restwarmte vrijkomt en waar slimme koppelingen met gebouwde omgeving of industrie te maken zijn.
- Het Rijk vraagt provincies gebiedsgericht grondwateronttrekkingsplafonds op te stellen om te werken aan duurzaam systeemherstel.
- Het Rijk verzoekt de medeoverheden om te zorgen dat er in een clustergebied voldoende woningen en andere lokale voorzieningen voor arbeidsmigranten beschikbaar zijn, zodat er niet wordt afgewenteld op andere gebieden.

Overzicht integrale keuzes Economie en Energie

Inzetten op regionale kansen voor economie en energie

- We vragen provincies en gemeenten om in regionaal verband hun ruimtelijk-economische rol te pakken op basis van de kansen en kenmerken van de regio: de regionale mozaïek en deze te gebruikten als ruimtelijk economische basis voor de uitwerking van de VISTA-strategie. Daarbij is ook de samenhang met de ontwikkeling van het decentrale energiesysteem van belang. De volgende punten vormen in elk geval onderdeel van het beleid:
  - Op basis van het ruimtelijk-economische profiel van de regio en een gedeeld beeld van de gewenste ontwikkeling richting de toekomst maken provincies periodiek programmeringsafspraken voor bedrijventerreinen (en wanneer van toepassing ook voor kantoren, campussen en havens). Deze zijn gebaseerd op behoefteramingen die via een uniforme methodiek zijn opgesteld;
  - Het economische profiel, de behoefteraming en de gewenste ontwikkelrichting in de toekomst zijn bepalend voor de ruimtelijke opgaven in de regio: herontwikkeling, behouden en beter benutten, vraag en aanbod in samenhang en/of strategisch uitbreiden. Bij transformatie van ruimte voor economie wordt er lokaal of regionaal gecompenseerd. Iedere regio heeft een unieke mix aan verschillende economische activiteiten die landen op verschillende werkmilieus; industrieel-, productie-, stedelijk- en innovatiemilieu. Deze zijn uitgebreid beschreven in de Ruimtelijk Economische Visie en zijn van belang voor het profiel en ontwikkelrichting voor de toekomst;
  - Aandachtspunten daarbij zijn naast de regionale ook de nationale belangen en hun samenhang. Denk daarbij bijvoorbeeld aan de moeilijker in te passen economische activiteiten die wel cruciaal zijn voor een samenhangend systeem, zoals grootschalige bedrijfsvestigingen voor maakindustrie, logistiek, datacenters of clusters daarvan;
  - Ten slotte is het in beeld brengen van de benodigde randvoorwaarden voor de toekomstige ruimtelijk-economische ontwikkeling van de werkmilieus van belang, zoals de benodigde infrastructuur en de beschikbaarheid van energie en water.
- We kijken en denken als Rijk mee vanuit de vertaling van de nationale mozaïek naar regio's, de samenhang tussen regio's, voldoende ruimte voor moeilijker in te passen economische activiteiten en het bijdragen aan de benodigde randvoorwaarden.
- In alle Nederlandse regio's ziet het Rijk unieke kenmerken die maken dat bedrijven en mensen zich er vestigen en dagelijks een waardevolle bijdrage leveren aan een sterke Nederlandse economie. Het Rijk werkt aan een gebiedsgerichte aanpak en interventies in regionale economische ecosystemen en op campussen.
- We dragen als Rijk bij aan het stimuleren van de gezamenlijke (ruimtelijk-economische) ontwikkelrichting door te sturen met ruimtelijke randvoorwaarden. Daarbij richten we ons op opgaven als bereikbaarheid, energie en woningbouw via mobiliteitsnetwerken, verstedelijkingslocaties (woonmilieus, arbeid). Regionaal-economische ontwikkeling wordt expliciet meegewogen in de besluitvorming daarover.
  - We kunnen specifieke op de economie gerichte impulsen geven, zoals gebeurd is in Eindhoven met Project Beethoven en met het Nationaal Programma Groningen, waarbij ook voorzien is in een aanzienlijke regionaal economische impuls. Daarnaast is voorzien in een economische impuls in Zuid-Limburg. Voor de Einstein Telescoop in Zuid-Limburg is een bijdrage gereserveerd in het Nationaal Groeifonds. Een definitief besluit over de locatie van de Einstein Telescoop wordt genomen in 2026. Ook wordt bezien of vanuit het Rijk meer sturing gewenst is bij de totstandkoming van een vierde hyperconnectiviteitscluster in bijvoorbeeld de Metropoolregio Amsterdam.
  - Daarbij zetten we vooral in op het zo goed mogelijk benutten van wat er al is, gezien de beperkte middelen voor investeringen in economie en mobiliteit. Ten aanzien van gerichte investeringen in netwerken voor goederen en grondstoffen kan gedacht worden aan grootschalige structuurversterkende infrastructuur, die op deze manier voor personenvervoer al verder uitgewerkt zijn.
- Met betrekking tot digitale infrastructuur richt de inzet van het Rijk zich naast een goede lokale inpassing van antennes en telecomkabels op de bredere inpassing van datacenters en zeekabels als belangrijke onderdelen van ons digitale vestgingsklimaat.
- Ten aanzien van datacenters werkt het Rijk in samenspraak met provincies aan een geïntegreerde nationale aanpak datacenters. Hierin brengen we de ontwikkeling van datacentercapaciteit in samenhang met de bredere ruimtelijk-economische en energetische opgaven, waarbij

de complexe puzzel van ruimte, netcapaciteit, energie en digitale soevereiniteit integraal wordt gelegd. Er is toenemende politieke en maatschappelijke aandacht voor datacentra: enerzijds vanwege de ruimtelijke en energetische druk, anderzijds omdat datacentercapaciteit essentieel is voor ons vestigingsklimaat, rekenkracht voor AI en digitale soevereiniteit. Het Rijk neemt daarin een sterkere regierol dan voorheen, in samenspraak met decentrale overheden en de sector. Concreet verkennen we locaties en oplossingen die bijdragen aan zowel digitale soevereiniteit als een verantwoorde ruimtelijk-energetische inpassing.

- Voor zeekabels zet het Rijk zich in voor het stimuleren van nieuwe zeekabelaanlandingen samen met de Zeekabel Coalitie en het actief positioneren van Nederland als aantrekkelijke aanlandingslocatie. Europa en Nederland werken daarbij, in het licht van de veranderde geopolitieke omstandigheden, aan strategische zeekabelverbindingen (*Cable Projects of European Interest*), die onze weerbaarheid en autonomie versterken met meer routediversiteit en redundantie.
- Ook voor keuzes over defensie-industrie sluiten we aan bij de kansen van regionale ruimtelijk-economische ecosystemen, regionale kenmerken en gezamenlijk gewenste ontwikkelrichtingen.
- In het LOE (in oprichting) (Landelijk ondersteuningsprogramma energietransitie) zetten Rijk, medeoverheden en netbeheerders zich gezamenlijk in om vraag en aanbod en het benutten van de regionale kansen en kenmerken voor het decentrale energiesysteem. Het LOE doet dit onder andere via het IBW (interbestuurlijke werkwijze)-proces. Het IBW werkt aan energieafspraken tussen Rijk, medeoverheden en netbeheerders op basis van energiebeelden en gebiedsuitwerkingen. Hiermee wil IBW vraag en aanbod in deze energietransitie beter in balans brengen.
- We richten het energiesysteem zo in dat we een weerbare energievoorziening hebben en we gaan w verantwoord om met het aantal publieke netten dat er moet worden aangelegd. Op plekken waar veel energiefuncties samenkomen onderzoeken we een programmatische aanpak.

Toekomstbestendig maken van alle bedrijventerreinen

- We kiezen ervoor om de bedrijventerreinen zoveel mogelijk te beschermen en beter te benutten, waar nodig strategisch uit te breiden en waar nodig een verbeterslag te maken op het gebied van verduurzaming, vergroening en klimaatadaptatie.
- Bij transformatie wordt er lokaal of regionaal gecompenseerd. De prognoses van economische groei en demografische ontwikkelingen laten in 2050 een indicatieve omvang van ruimte voor economie zien van 3,5% van de totale oppervlakte van Nederland in 2050, op dit moment is dat 2,8%. Dit is voor Nederland als geheel de indicatie; per regio's verschilt de behoefte voor economie zowel in ruimte als in type werkmilieu.
- We hebben extra aandacht voor het beschermen van locaties met unieke kenmerken, zoals locaties met activiteiten met een hoge milieubelasting, grootschalige en water- en kadegebonden terreinen en terreinen met een goede multimodale bereikbaarheid.
- We willen de huidige milieuruimte beter benutten door in gebieden met een milieubelasting alleen activiteiten toe te staan die deze milieuruimte nodig hebben.
- We kiezen voor verduurzaming van bedrijventerreinen en het benutten van de kansen voor lokale systemen voor slimme uitwisseling tussen opwek, opslag en afname van energie, water, grondstoffen etc. Bijvoorbeeld door in te zetten op de zogenaamde *energy hubs*.
- Watergebruikers worden gevraagd rekening te houden met droogte, watertekorten en -overlast en verzilting en zelf maatregelen te treffen. We vragen aan de decentrale overheden om hierin samen met ons op te trekken en in ieder geval:
  - Ervoor te zorgen dat er op bedrijventerreinen naast ruimte voor stuwende internationaal opererende bedrijven ook voldoende ruimte voor stadsverzorgende functies is;
  - De terreinen in hun regio met unieke kenmerken te beschermen en beter te benutten én regionaal af te stemmen over uitbreiding en ontwikkeling;
  - Te blijven investeren in bestaande bedrijventerreinen zodat deze aansluiten op de vestigingsbehoefte van nu en de toekomst;, we behouden zoveel mogelijk de economische functie van deze terreinen;
  - Bij de terreinen inzetten op besparen, verduurzamen, natuurinclusief, klimaatadaptief inrichten.
- Ook vragen we medeoverheden strategisch uit te breiden wanneer het planaanbod op de bestaande bedrijventerreinen niet toereikend is voor ontwikkeling van economische bedrijvigheid, aansluitend bij de uitwerking van de richting en keuzes onder de bouwsteen 'Inzetten op regionale kansen voor economie en energie.

- We gaan met medeoverheden in overleg om in beeld te brengen om welke instrumentering deze keuzes vragen.

Stimuleren en beschermen van innovatieve en stedelijke werkmilieus

- We beschermen de grotere innovatiemilieus en stimuleren een zorgvuldige ontwikkeling van de lokale kennisecosystemen;
- We kiezen voor een zorgvuldige ontwikkeling van campussen waarin het onderzoeks- en innovatie-ecosysteem centraal staat, waarbij tegelijkertijd ook goede functiecombinaties mogelijk zijn, zoals strategisch gekozen studentenhuisvesting.
- We streven naar een regionale balans tussen wonen en werken. Ruimte voor werk groeit mee met de regionale ontwikkeling;
- We werken met provincies, gemeenten en regio's op basis van de VISTA-strategie (Versterken, Initiëren, Stimuleren, Transformeren en Accommoderen) uit Hoofdstuk 9 aan lange termijn ruimtelijk-economische ontwikkeling in relatie tot woningbouw. Daarbij sturen we via ruimtelijke randvoorwaarden, zoals het type verstedelijkingslocaties, het mobiliteitsnetwerk en energienetwerken;
- We vragen provincies en gemeenten om in regionaal verband hun ruimtelijk-economische rol te pakken, op basis van de kansen en kenmerken van de regio en een gedeeld beeld van de gewenste ontwikkelrichting. De innovatie- en stedelijke werkmilieus zijn daar ook onderdeel van;
- We kiezen ervoor om de innovatiemilieus die van nationaal belang zijn te beschermen en indien nodig strategische uitbreiden en te reserveren voor de ontwikkeling van het innovatieve ecosystemen.

Verduurzamen, beschermen en versterken van energie-intensieve haven- en industrieclusters

- We beschouwen de energie-intensieve haven- en industrieclusters als van nationaal belang en versterken. Dit betekent dat we de Rijksregie op de ruimtelijke ordening in en om deze clusters versterken en sturen op het beschermen van de huidige ruimte voor deze gebieden en het tijdig beschikbaar krijgen van de juiste ontwikkelruimte en randvoorwaarden op de juiste plekken. Hiertoe ontwikkelen we een nationale ruimtelijk-economische strategie voor de haven- en industrieclusters. Deze gaat uit van meer samenhangende sturing op de clusters, beredenerend vanuit een vijftal cruciale systemen (logistiek – chemie – grondstoffen – energie – fossiel) en in samenhang met internationale ontwikkelingen.
- We benutten en versterken de NOVEX-structuur om uitwerking en uitvoering te geven aan deze strategie. Voor elk cluster gaan Rijk en regio gezamenlijk toewerken naar een (a) strategisch profiel, (b) ruimtelijk handelingsperspectief en (c) bijbehorend instrumentarium. Bredere leefomgevingsopgaven, denk aan gezondheid, natuur en landschap, worden daarin integraal meegenomen. De clusterspecifieke consequenties en de vertaling van de gekozen richting worden samen met de betrokken provincies, gemeenten, bewoners, ondernemers en havenbedrijven vormgegeven. Doel is te komen tot een optimaal samenspel van rollen en bevoegdheden met meer doorzettingskracht. Hiervoor zullen voor de NOVEX-gebieden de NOVEX-trajecten worden gebruikt, waarbij bestaande ontwikkelperspectieven en uitvoeringsagenda's de basis vormen. Voor Powerport-regio Moerdijk benutten we de interbestuurlijke samenwerking in de Powerportregio Moerdijk.
- We ontwikkelen een methodiek om de fysieke- en milieucontouren van de haven- en industrieclusters beter vast te leggen, te beschermen en te voorkomen dat deze ruimte wordt ingeperkt. Door een eenduidige uitgangssituatie te creëren worden zowel bedrijven als omwonenden beter beschermd en meer duidelijkheid geboden. Hierbij is ook van belang dat de industrie zich maximaal blijft inspannen om productieprocessen verder te verschonen. We verkennen verschillende sturingsopties en instrumenten onder de Omgevingswet. Onderdeel van dit traject is ook het in kaart brengen van wat er regionaal al loopt om de contouren te borgen.
- Haven- en industriële functies en grootschalige energiefuncties krijgen in en waar mogelijk rond de clusters voorrang boven andere functies. Het beschermen van de benodigde (milieu) ruimte vraagt dat grootschalige woningbouwplannen nabij de haven- en industrieclusters zorgvuldig worden gepland. Nederland kent een grote woningbouwopgave, maar niemand is erbij gebaat als deze locaties zich dusdanig dicht op de clusters bevinden dat ofwel de industrie niet redelijkerwijs duurzaam kan opereren, ofwel een gezonde leefomgeving voor nieuwe bewoners niet is gewaarborgd. Dit vraagt op sommige plekken juist om een scherpere scheiding

van functies en duidelijke ruimtelijke keuzes. We kiezen ervoor om geen nieuwe woningbouw in of aan de randen van de haven- en industrieclusters te plannen die de (milieu)ruimte voor de economische en energie-activiteiten kan inperken. Waar mogelijk bufferen of zoneren we in en om de randen van het cluster om de negatieve gevolgen op de leefomgeving te beperken, door bijvoorbeeld in de randen functies te plaatsen met lagere milieu-impact of een groene zone. We werken dit gebiedsgericht uit waarbij uitgangspunt is dat vastgestelde woningbouwplannen niet ter discussie komen te staan. Ook kan er worden gestuurd op de vestiging van nieuwe bedrijven met hoge milieubelasting zo ver mogelijk van woongebied af. Er is wel schuifruimte nodig om dat te kunnen doen.

- We verkennen hoe we als Rijk integraler kunnen investeren in de clusters door bestaande instrumenten en budgetten vanuit nationale programma's en beleid slim te combineren en meer gebiedsgericht in te zetten. Daarnaast verkennen we welke aanvullende instrumenten kansrijk zijn voor de ruimtelijk-economische sturing op de clusters, zoals deelnemingenbeleid of grondbeleid. Per cluster kan de mogelijke inzet hiervan er verschillend uitzien.
- We zetten in op multifunctioneel ruimtegebruik, het intensiever benutten van huidige kavels en het efficiënter gebruiken van nieuwe kavels. Samen met de partijen in de clusters onderzoeken we handelingsperspectieven om hier beter op te kunnen sturen. We zetten in op het zorgvuldig omgaan met hoogwaardige locaties, zoals locaties waar activiteiten met hoge milieubelasting plaatsvinden, of met multimodale bereikbaarheid. Daarbij dient wel rekening te worden gehouden met de belangen en (groei)ambities van deze gevestigde bedrijven en hun rol in het regionale ecosysteem.
- Verder gaat het Rijk de mogelijkheid uitwerken om binnen de clusters versnellingsgebieden aan te wijzen in het kader van de Europese Clean Industrial Deal en Net Zero Industry Act. Met deze 'versnellingsgebieden' kan, door middel van financiële hulp en stimulerend beleid en regelgeving uit Europa, de vestiging van nieuwe bedrijven voor de ontwikkeling van schone technologieën maximaal worden ondersteund.
- Bij de clusters aan de kust liggen kansen voor het benutten van brak of zout water als duurzaam beschikbaar proceswater. Landinwaarts geldt dat zoetwaterbeschikbaarheid in de toekomst niet meer altijd vanzelfsprekend is. Tevens zullen (periodiek) lozingsbeperkingen gaan gelden. Er zal moeten worden gezocht naar aanpassingen waardoor functies beter bestand zijn tegen langere periodes van droogte en watertekorten. Bijvoorbeeld door aanpassing van bedrijfsvoering, waarbij te denken valt aan luchtkoeling en gesloten koelsystemen. Voor fysieke uitbreidingen van haven- en industrieclusters geldt dat dit veelal gepaard zal gaan met aanvullende opgaven ten aanzien van zoetwaterberging en waterveiligheid.
- Gelet op de verwachte ruimteschaarste wordt voor een aantal haven- en industrieclusters nu al gekeken naar (potentiële) uitbreidingslocaties. Het gaat om strategische ruimte die niet in andere clusters te vinden is of die specifiek nodig is voor het gebied ten behoeve van vraag-aanbod-combinaties of specialisaties in het gebied. Zo wordt in Noord-Nederland gewerkt aan de ontwikkeling van de Oostpolder, direct grenzend aan de Eemshaven. In het Noordzeekanaalgebied lopen, in NOVEX-verband, verkenningen rond de ontwikkeling van Energiehaven en wordt de gecombineerde inpassing van functies in de Houtrakpolder onderzocht. Voor North Sea Port District hebben Rijk en regio afgesproken een gezamenlijke voorverkenning te doen naar de kansen, nut en noodzaak en bijbehorende voorwaarden voor een zeehaven- en industrieontwikkeling in de Westelijke Kanaalzone. Voor de Rotterdamse haven zijn Rijk, provincie Zuid-Holland, Gemeente Rotterdam en Havenbedrijf Rotterdam in januari 2026 een verkenning gestart naar verschillende oplossingsrichtingen voor het ruimtegebrek in de haven en een impuls voor de leefomgeving. De koppeling van de twee doelstellingen (de oplossing van het dreigende ruimtetekort en de impuls voor de leefomgeving) onderkent het belang van een sterke metropool en een vitale regio voor de transitie van de haven. Ten aanzien van ruimtegebrek is afgesproken drie oplossingsrichtingen te verkennen:
  - Het intensiveren en optimaliseren van het ruimtegebruik in de bestaande haven;
  - Het benutten van het potentieel op bestaande bedrijventerreinen in de regio, het realiseren van een beperkte landwaartse uitbreiding van de Rotterdamse haven en het realiseren van een beperkte uitbreiding van de bestaande regionale bedrijventerreinen;
  - Een zeewaartse uitbreiding van de Rotterdamse haven
- Voor Moerdijk heeft het Rijk heeft een herijking gedaan van de ruimtevraag vanuit nationaal belang en zet daarmee tot 2050 in op de meest concrete opgaven die nu bekend zijn. Het gaat om het realiseren van de energieprojecten die al in procedure zijn, een bijdrage aan de ontwikkeling van het nationale energiesysteem o.b.v. PEH II en het borgen van de strategische rol van Moerdijk in de ketens voor groene chemie, kritieke grondstoffen en metalen, inclusief de autonome verduurzaming van de industrie en de transitie naar circulaire ketens. Het Rijk, de provincie Noord-Brabant en de gemeente Moerdijk werken gezamenlijk deze opgave verder uit om een integrale afweging te kunnen maken over het behoud van het dorp Moerdijk, waarbij de leefbaarheid in het hele gebied gewaarborgd kan worden en tegelijkertijd een duurzaam en levensvatbaar toekomstperspectief voor het haven- en industriecluster Moerdijk wordt gerealiseerd passend bij het nationaal strategisch profiel.
- De nationale prognose ruimtebehoefte industrie dient als basis voor een periodieke monitor die zal worden opgezet rond ruimtevraag en -aanbod in de clusters.

Beschermen en doorontwikkelen van (inter)nationale corridors en overslagpunten

- De huidige corridors en clusters beter beschermen en benutten door de doorontwikkeling daarvan en het toevoegen van economische en maatschappelijke waarde door investeringen van het Rijk, om gericht te voorzien in passende randvoorwaarden. De categorisering van het hoofdwegennet zal bijdragen aan het inzichtelijk maken van het ontwikkelperspectief van de corridors, en wat voor aanpassingen er nodig zullen zijn richting 2050. Doorontwikkeling gaat verder gepaard met randvoorwaardelijke uitbreiding van netwerken voor energie (waaronder waterstof en elektriciteit), goederen en grondstoffen, overslag, laadfaciliteiten voor elektrisch vrachtvervoer en verzorgingsplaatsen, en de ruimtelijke reserveringen.
- Met provincies inzetten op het intensiever benutten en meer multifunctioneel gebruiken van bestaande clusters van grootschalige bedrijven door bijvoorbeeld kansen voor de opwek van energie (wind en zon) en natuurinclusief en klimaatadaptief verder te ontwikkelen.

Aanwijzen nationale knooppunten

- Het Rijk wijst een aantal nationale knooppunten aan voor bescherming, ontwikkeling en zoekgebieden voor strategische uitbreiding. De aanwijzing gaat gepaard met noodzakelijke rijksbrede investeringen en ruimtelijke reserveringen. Het gaat hier om knooppunten die van belang zijn op de (inter)nationale corridors én de belangrijke schakels met transport binnen Nederland. Ten aanzien van gerichte investeringen in netwerken voor goederen en grondstoffen kan gedacht worden aan 'structuurversterkende infrastructuur', die op deze manier voor personenvervoer al verder uitgewerkt zijn. Het Rijk zal deze in samenspraak met provincies en gemeenten verkennen, om een zorgvuldige afweging te maken tussen lokale, regionale en nationale effecten en belangen. Er wordt onder meer rekening gehouden met klimaat, energie, natuur, water, verduurzaming en de verstedelijkingsopgave.
- De huidige corridors en knooppunten zullen daarbij de voorkeur hebben, tenzij de omstandigheden sterk wijzigen (ja, mits). Het is te voorzien dat voor het gros van het internationale vervoer de huidige west-oost-hoofdtransportroutes in stand blijven, terwijl voor het nationale vervoer ook andere transportassen relevant kunnen zijn. Maar veranderen die omstandigheden (nu of later), dan is heroverweging ook nodig. Daarnaast vraagt de groei van de economie ruimte, op de (vervoers)netwerken maar ook fysiek. We werken met de betreffende regio's uit wat dit voor opgave met zich meebrengt.
- Behoud van binnenvaartroutes, bewust van verminderde vervoerscapaciteit bij droogte, en het verkennen van de noodzakelijke uitbreiding spoor- en wegcapaciteit. Maatregelen voor waterveiligheid, waterbeschikbaarheid, binnenvaart en havens kunnen elkaar versterken.
- Binnen het energiesysteem geven we de hoogste prioriteit aan de uitdaging om netcongestie op te lossen. En zetten hiertoe, naast het beter benutten van het bestaande elektriciteitsnet, in op forse uitbreiding en verzwaring van en onze energie-infrastructuur. Dit is immers randvoorwaardelijk voor het behalen van de ambities op het gebied van onder andere woningbouw, mobiliteit en economie. Als Rijk zetten we erop in de benodigde (ruimtelijke) processen en procedures te versoepelen en te versnellen. Ook werkt het ministerie van BZK aan landelijke regelgeving voor het netbewust bouwen van nieuwbouwwoningen.
- We verkennen de mogelijkheden om grootschalig energie-aanbod in het binnenland te vergroten, bijvoorbeeld via diepe aanlandingen, om zo transportcapaciteit optimaal te benutten. De precieze mogelijkheden en implicaties worden komende tijd nader onderzocht.
- We anticiperen op de ruimtebehoefte voor de verschillende noodzakelijke onderdelen van het energiesysteem door op strategische locaties ruimte reserveren, zodat realisatie in de toekomst kan versnellen. Deze reserveringen wegen we zorgvuldig af ten opzichte van andere ruimtevragers.

- Door vervoer via buisleidingen in een multimodaal goederenvervoersysteem te stimuleren (langjarig voor grote volumes), willen we het bovengronds transport van gevaarlijk stoffen te beperken. Het bovengrondse vervoer van gevaarlijke stoffen zal daarbij niet volledig verdwijnen; bovengrondse modaliteiten blijven een belangrijke complementaire rol spelen.
- Het Rijk faciliteert de DRC om daarmee een nieuwe ondergrondse infrastructuur tussen de Rotterdamse Haven en de grens met Duitsland (bij Venlo) te realiseren. Richting 2032/2033 zullen in de DRC een waterstof- en twee CO2-leidingen worden gerealiseerd. In de PEH-strook, waarvan de DRC gebruikmaakt, blijft ruimte voor andere buisleidingen, bijvoorbeeld voor het vervoer van ammoniak of andere gevaarlijke stoffen.
- Met het Nationaal Programma Ruimte voor Defensie (NPRD) kiest het Rijk voor gegarandeerde havencapaciteit voor de taken in het teken van Host Nation Support (HNS). Aanvullend moet ook rekening worden gehouden met infrastructuur in het achterland voor de doorvoer van militair materieel en personeel.
- Bij investeringen in de infrastructuur voor defensieactiviteiten kijken we hoe die tegelijkertijd ook ten goede komen aan andere opgaven en koppelkansen vergroten, zoals met goederenvervoer.

Overzicht integrale keuzes Wonen, werken en bereikbaarheid

Bouwsteen: een ontwikkelgericht nationaal netwerk

- We kiezen, op nationaal niveau voor een verstedelijkingsinzet die 1) tegemoetkomt aan voortgaande concentratie in vijf metropoolregio's, 2) door middel van gebundelde deconcentratie in centrumsteden richting geeft aan de daarmee verbonden beweging tot deconcentratie en 3) nieuwe regio's benut voor ruimtelijk-economische ontwikkeling, waaronder drie schaalsprongregio's (Groningen-Assen, Twente, Zuid-Limburg).
- We breiden we het Stedelijk Netwerk Nederland uit naar alle XL, L en M-regio's
- Grootschalige woningbouwlocaties versterken bestaande steden en vinden hun plek in metropoolkernen, centrumsteden en regiokernen.
- Aanvullend op de eerder aangewezen 21 grootschalige woningbouwgebieden worden er nu tien nieuwe grootschalige woningbouwlocaties aangewezen waar rijksregie noodzakelijk is:
  - 2035 al een substantiële bijdrage leveren aan de woningbouwopgave in Deventer, Haarlem, Leeuwarden, Maastricht en Weert.
  - Vijf gebieden die in de periode 2035-2040 aan zet komen in Assen, Best, Vlissingen/Middelburg, Roosendaal en Zuidplas.
- Het Rijk beschouwt woningbouw op de Nationaal Grootschalige Woningbouwlocaties (21 bestaande, 10 nieuwe) als zijnde van zwaarwegend nationaal belang, om de capaciteit en mogelijkheid van het Rijk te benutten voor deze complexe woningbouwprojecten. Het versneld kunnen realiseren van woningbouw is op deze locaties het uitgangspunt.
- Met het oog op de toekomstige vraag is het van belang dat er ook in de periode na 2040 voldoende grootschalige woningbouwlocaties zijn. Daarom verkennen we waar op de langere termijn (tot en met 2050 en verder) nieuwe grootschalige woningbouwgebieden kunnen worden aangewezen. De algemene verstedelijkingsvisie en de VISTA-strategie vormen hiervoor het kader. Dit werken we, samen met de medeoverheden, verder uit in regionale verstedelijkingsstrategieën.
- Daarnaast worden er 118 regionale grootschalige woningbouwlocaties aangewezen in het hele land.
- Bij het aanwijzen van grootschalige woningbouwlocaties is rekening gehouden met de aanwezigheid van werk en infrastructuur.
- Rijksinvesteringen in nationale structuurversterkende infrastructuur sluiten aan op deze verstedelijkingsinzet en de VISTA-strategie en dragen aantoonbaar bij aan woningbouw, bereikbaarheid en economische ontwikkeling.
- We benutten de verstedelijkingsinzet en de VISTA-strategie bij het tijdig en slim programmeren van het toekomstig energiesysteem.
- We stellen een uitvoeringsstrategie langjarige infra en woningbouw op met mogelijkheden om volgende investeringen in structuurversterkende infrastructuur te kunnen uitvoeren en bekostigen.
- Omdat nu investeringen in nieuwe infrastructuur onder druk staan vanwege de omvangrijke instandhoudingsopgave, zullen we de zwaardere belasting van de mobiliteitsnetwerken als gevolg van woningbouw moeten accepteren. Het maakt het nog urgenter om te bouwen waar ruimte is op de netwerken en zoveel mogelijk te streven naar nabijheid tussen wonen, werken en voorzieningen. Op die manier stimuleren we slim mobiliteitsgedrag en beperken we negatieve effecten op de mobiliteitsnetwerken zoveel mogelijk.

Bouwsteen: sterke en onderscheidende regio's

- We streven naar een regionale balans tussen wonen en werken en ruimte voor werk groeit mee met de regionale ontwikkeling.
- We werken met provincies, gemeenten en regio's op basis van de VISTA-strategie (versterken, initiëren, stimuleren, transformeren en accommoderen) aan een gedifferentieerde inzet voor lange termijn ruimtelijk-economische ontwikkeling in relatie tot woningbouw. Daarbij sturen we met ruimtelijke randvoorwaarden, zoals type verstedelijkingslocaties, het mobiliteitsnetwerk en energienetwerken.

- We zetten de huidige inzet in de (NOVEX-)verstedelijkingsgebieden[1] met volle energie voort en verbreden deze op basis van de VISTA-strategie.
- Rijksinvesteringen in regionale structuurversterkende infrastructuur sluiten aan op deze verstedelijkingsinzet en VISTA en dragen aantoonbaar bij aan woningbouw, bereikbaarheid en economische ontwikkeling.
- We vragen provincies en gemeenten om in regionaal verband hun ruimtelijk-economische rol te pakken op basis van de kansen en kenmerken van de regio.
- We beschermen, intensiveren en verduurzamen bestaande stedelijke bedrijventerreinen en de grotere campussen.
- We zetten door het groen mee te laten groeien met de algehele stedelijke ontwikkeling in op voldoende kwalitatief aanbod van groen in en om de stad en versterking van de aansluiting op het landschap en de natuur buiten de stad.
- Bij nieuwe ontwikkelingen wordt water en bodem sturend als richtinggevend principe meegenomen
- We werken aan een strategie voor het afstemmen van elektriciteits- en warmtenetten en drinkwaterbeschikbaarheid op ruimtelijke ontwikkelingen.

Bouwsteen: complete en prettige leefomgevingen

- Bij stedelijke ontwikkeling sturen we met een lokaal passende inzet op woon-werkomgevingen op het halen van kwantitatieve en kwalitatieve ambities.
- We kiezen, bij realisatie van nieuwe ontwikkelingen, voor compacte ontwikkeling, efficiënt ruimtegebruik en nabijheid van wonen, werken, voorzieningen en groen.
- Het Rijk stimuleert provincies om een visie te ontwikkelen op wonen in het buitengebied en heeft daarvoor een afwegingssystematiek beschikbaar gesteld.
- We vragen verantwoordelijke partijen om in de ruimtelijke afweging voor woonlocaties de bestaande milieudruk mee te nemen en te kijken naar mogelijkheden om de blootstelling aan schadelijke milieufactoren en veiligheidsrisico's tot een aanvaardbaar niveau te beperken.
- We vragen verantwoordelijke partijen het principe 'voorkomen-mitigeren-accepteren' (zoals toegelicht in het sectorhoofdstuk Gezonde, schone en veilige leefomgeving) ook toe te passen bij keuzes voor gevoelige gebouwen.[2] Het uitgangspunt is om voldoende ruimte te creëren tussen gevoelige bestemmingen enerzijds en snelwegen, industrie en (lucht)havens anderzijds.
- We zetten in op het toekomstbestendig maken van het bestaand bebouwd gebied door onder meer verduurzaming, herstructurering, verdichting, aanpak openbare ruimte en klimaatadaptatie.
- We voldoen aan de doelen van de Natuurherstelverordening (NHV) voor de stedelijke ecosystemen en dragen daarmee bij aan biodiversiteit, klimaatadaptatie en een gezonde leefomgeving.
- We zetten in op actieve mobiliteit (lopen en fietsen) als integraal onderdeel van een ruimtelijk efficiënte inrichting van gezonde en aantrekkelijke leefomgevingen en als onderdeel van ketenmobiliteit bij (ov-)knooppunten.
- Het fietsnetwerk vormt een onlosmakelijke schakel in het nationaal mobiliteitssysteem, onder meer door bij knooppuntontwikkeling ruimte te bieden aan duurzame en gezonde ketenmobiliteit, de combinatie van actieve mobiliteit en ov. Investeringen in fietsinfrastructuur zijn relatief kostenefficiënt waardoor het fietsnetwerk kan worden doorontwikkeld.
- We bieden ruimte voor economie in de directe leefomgeving, zowel stuwende als stadsverzorgende economie, in passende productiemilieus.
- Wanneer bedrijventerreinen getransformeerd worden naar woningbouw worden deze lokaal en anders regionaal gecompenseerd.
- Bij nieuwe ontwikkelingen en bij de aanpak van bestaand stedelijk gebied wordt water en bodem sturend als richtinggevend principe meegenomen.
- We zetten ons, conform de Omgevingswet en de , in voor het in een vroeg stadium betrekken van erfgoed bij ontwikkelingen.
- We onderzoeken een aanpak voor het toekomstbestendig maken van naoorlogse wijken en wijken gebouwd na 1965 (Post-65-gebieden), met hierin speciale aandacht voor de groeikernen, kleinschalige verdichting, erfgoed en groen.

1 Metropoolregio Amsterdam, Zuidelijke Randstad, Utrecht/Amersfoort, Stedelijk Brabant, Arnhem/Nijmegen/Foodvalley, Zwolle, Groningen/Assen, Stedendriehoek, Twente, Limburg Centraal

2 Het begrip "gevoelig gebouw" is onder de Omgevingswet per milieuthema nader gespecificeerd, maar in het algemeen worden hier onder andere woningen, scholen, ziekenhuizen en dergelijke onder verstaan.

Dit is een uitgave van:

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
www.rijksoverheid.nl
Turfmarkt 147
2511 DP Den Haag
Postbus 20011, 2500 EA Den Haag

november 2026